

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему **ПІЗНЯ РОМАНІСТИКА Д.ДЕФО КРІЗЬ ПРИЗМУ
ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0358- 2 а-з,
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.041 Германські мови
та літератури (переклад включно),
перша - англійська
освітньо-професійної програми
Мова і література (англійська)
Бортнік Катерина Сергіївна

Керівник: к.філол.н., доц. Васирина К.М.

Рецензент: к.філол.н., доц. Голуб Ю.І.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет іноземної філології

Кафедра англійської філології

Освітній рівень магістр

Спеціальність 035 Філологія

Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська

Освітня програма Мова і література (англійська)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«_____» _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА
БОРТНІК КАТЕРИНИ СЕРГІЇВНИ

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи магістра (проекту) «Пізня романістика Д. Дефо крізь призму гендерних досліджень»

Керівник кваліфікаційної роботи (проекту) Василина Катерина Миколаївна, к.ф.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «22» квітня 2019 року № 596-с

2. Строк подання студентом кваліфікаційної роботи (проекту) 09 січня 2020 р.

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи (проекту) теоретичні аспекти дослідження гендерного дискурсу, термінологічний інструментарій гендерних студій; роман «Роксана» Д. Дефо (1724)

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1) систематизувати засади теоретичного осмислення гендерного дискурсу; 2) розглянути концепт «гендерна ідентичність» та специфіку його використання в ході літературознавчого аналізу; 3) проаналізувати поняття «гендерний стереотип» та з'ясувати ключові чоловічі та жіночі гендерні стереотипи; 4) висвітлити специфіку роману «Роксана» Д. Дефо як об'єкту літературознавчого аналізу; 5) визначити місце роману у світоглядній парадигмі доби з урахуванням гендерної позиції, викладеній у ньому; 6) розкрити ключові стратегії структурування жіночої гендерної ідентичності в романі; 7) визначити механізми репрезентації та переосмислення чоловічих гендерних ролей і стереотипів.

5. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи (проекту)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Василина К. М., к.ф.н., доц.	25.04.2019	25.04.2019
Розділ 1	Василина К. М., к.ф.н., доц.	11.09.2019	11.09.2019
Розділ 2	Василина К. М., к.ф.н., доц.	16.10.2019	16.10.2019
Висновки	Василина К. М., к.ф.н., доц.	27.11.2019	27.11.2019

6. Дата видачі завдання 25.04.2019 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи (проекту)	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх аналіз	квітень 2019	виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	квітень 2019	виконано
3.	Написання вступу	квітень 2019	виконано
4.	Написання теоретичного розділу	червень-вересень 2019	виконано
5.	Написання практичного розділу	жовтень 2019	виконано
6.	Формулювання висновків	листопад 2019	виконано
7.	Проходження нормоконтролю	грудень 2019	виконано
8.	Одержання відгуку та рецензії	січень 2020	виконано
9.	Захист	січень 2020	виконано

Автор роботи несе персональну відповідальність за відсутність в роботі несанкціонованих текстових запозичень (академічного плагіату)

Студент _____
(підпис)

К.С. Бортнік
(ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проекту) _____
(підпис)

К. М. Василина
(ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____
(підпис)

М. В. Залужна
(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота – 57 стор., 79 джерел.

Об'єкт дослідження: специфіка осмислення гендерних ролей і стереотипів в пізній романістиці Д. Дефо.

Мета роботи: висвітлення ключових механізмів структурування гендерної ідентичності та гендерних стереотипів в романі «Роксана».

Теоретико-методологічні засади: теоретичні аспекти дослідження гендерного дискурсу (О. Вороніна, М. Городнікова, Є. Іванова, М. Кімел, Н. Конопльова, Р. Ліончук, Л. Маргарян, К. Мілет, Дж. Мітчелл, М. Нікіфорова, М. Скорик, Н. Смелзер, К. Вест, Д. Зіммерман, Р. Хоф).

Отримані результати: Гендерна ідентичність Роксани є доволі складним конструктом. Її зовнішній шар складається з типових фемінних рис. Роксана вимірює власну цінність крізь призму краси і привабливості. Вона також втілює у собі архетипові страхи чоловіків перед жінкою як матір'ю-землею, спокусницею, маніпулятором і «загадкою». Внутрішнім шаром гендерної ідентичності Роксани є маскулінність. За часів Дефо від жінки очікувалось, що вона буде пригнічувати власну сексуальність і відмовиться від прагнення слави, статку і професійних досягнень, але Роксана не відповідає цим гендерним очікуванням. Вона демонструє розсудливість, фінансову грамотність, ділову хватку і самостійність у прийнятті рішень. Роксана вище за все поціновує свободу. Це відрізняє її від інших героїнь жіночих романів. Відмова від класичної жіночої мотивації (шлюб) перетворює її квест на символ пошуку сенсу буття. Отже, Роксана демонструє андрогінну гендерну ідентичність, одночасно стверджуючи і розхитуючи тогочасні гендерні стереотипи.

Ключові слова: гендерні дослідження, ідентичність, фемінність, маскулінність, андрогінність, гендерна роль, гендерний стереотип.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ДИСКУРСУ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ.....	7
1.1 Гендерні студії як наукова дисципліна.....	7
1.2 Ключові поняття термінологічного поля гендерних студій	14
1.3 Поняття гендерної ідентичності і гендерних ролей	17
1.4 Гендерні стереотипи: сутність, види і функції	23
РОЗДІЛ 2 ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС В РОМАНІ «РОКСАНА» Д. ДЕФО	28
2.1 Роман «Роксана» Д. Дефо як об'єкт літературознавчого дослідження і гендерного аналізу	28
2.2 «Роксана» в контексті гендерних уявлень англійських просвітників..	33
2.3 Особливості конструювання гендерної ідентичності Роксани в романі Д. Дефо	38
2.4 Специфіка художньої репрезентації гендерної ідентичності персонажів-чоловіків у наративному просторі «Роксани»	48
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Як цілком правомірно відзначає сучасна українська дослідниця Г. М. Храброва, «дослідження гендерного дискурсу певної доби потребує залучення до аналітичного поля великої кількості літературних творів різних авторів, однак у центрі уваги неодмінно залишаються ключові персоналії» [Храброва 2014, с. 71]. Для доби раннього англійського Просвітництва такою постатю, безперечно, є Даніель Дефо, якого правомірно вважати «засновником дискурсивності». Дефо не тільки став один із основоположників європейського реалістичного роману, але й у своїх творах «Молль Флендерс» і «Роксана» кинув виклик загальному сприйняттю фемінності та гендерних ролей у британському суспільстві XVIII століття. Ці романи є яскравими прикладами дивовижної здатності Д. Дефо «вживатись» у своїх персонажів, які, за його власним визначенням, написані з натури [Defoe 2016, с. xvii], навіть якщо ці персонажі – жінки. Автор невимушено і водночас глибоко розкриває гендерні стереотипи доби, торкаючись розподілу ролей між чоловіками і жінками в суспільстві та родині, і водночас сприяє переосмисленню гендерної ієрархії, створюючи яскраві, харизматичні й оригінальні жіночі персонажі. Розгляд специфіки художньої репрезентації гендерної проблематики в пізніх творах Д. Дефо дозволить поглибити розуміння самої природи літературних конвенцій, їхньої кореляції з гендерними стереотипами та культурними практиками тогочасного соціуму та сучасного соціокультурного простору.

На сучасному етапі накопичено певний досвід дослідження літературних конвенцій крізь призму гендерного підходу (О. Вороніна, М. Городнікова, Є. Іванова, М. Кімел, Н. Конопльова, Р. Ліончук, Л. Маргарян, К. Мілет, Дж. Мітчелл, М. Нікіфорова, М. Скорик, Н. Смелзер, К. Вест, Д. Зіммерман, Р. Хоф та ін.). Втім, до сьогодні усе ще бракує системних й цілісних досліджень, що фокусують увагу на розгляді гендерної проблематики у

творах, які до сьогодні залишались на маргінесі літературознавчої концептосфери, проте в контексті постмодерного перегляду Західного канону усе частіше привертають увагу науковців. До таких творів цілком правомірним буде віднести роман «Щаслива куртизанка, або Роксана» (1724). Цей роман, який доволі довгий час вважався не зовсім вдалим експериментом великого письменника, сьогодні розглядається як найбільш цікавий і складний твір Д. Дефо. Яскрава, провокуюча та неоднозначна сповідь головної героїні одночасно стверджує та підриває гендерні стереотипи доби. Тож, доцільним, цікавим й перспективним бачиться вивчення специфіки гендерного дискурсу в тексті цього роману. Це обумовлює **актуальність** роботи, яка тісно пов'язана з нагальною потребою апробації новітнього теоретичного підходу на конкретному історико-літературному матеріалі.

Отже, **об'єктом** дослідження в даній роботі має стати специфіка осмислення гендерних ролей і стереотипів в пізній романістиці Д. Дефо.

Предметом безпосереднього літературознавчого аналізу обрано останній роман письменника «Щаслива куртизанка, або Роксана» (1724).

Основна **мета** даної роботи полягає у висвітленні ключових форм та механізмів структурування гендерної ідентичності та репрезентації і осмислення гендерних стереотипів в романі Д. Дефо.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

- систематизувати засади теоретичного осмислення гендерного дискурсу;
- розглянути концепт «гендерна ідентичність» та специфіку його використання в ході літературознавчого аналізу;
- проаналізувати поняття «гендерний стереотип» та з'ясувати ключові чоловічі та жіночі гендерні стереотипи;
- висвітлити специфіку роману «Роксана» Д. Дефо як об'єкту літературознавчого аналізу;

- визначити місце роману у світоглядній парадигмі доби з урахуванням гендерної позиції, викладеної у ньому;
- розкрити ключові стратегії структурування жіночої гендерної ідентичності в романі;
- визначити механізми репрезентації та переосмислення чоловічих гендерних ролей і стереотипів.

Мета і завдання роботи обумовили вибір **методів дослідження**. До них належать типологічний, історико-літературний, порівняльно-історичний, а також стратегії «прискіпливого читання» ("close reading"). Під час проведення дослідження був використаний термінологічний інструментарій сучасних гендерних студій.

Наукову новизну становить комплексне дослідження проблеми актуалізації гендерного дискурсу в пізньому романі «Роксана» Д. Дефо, який до сьогодні не обирався об'єктом цілісного і системного аналізу у вітчизняному літературознавстві.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що матеріали роботи можуть бути використані при подальшому вивченні актуалізації гендерного дискурсу у просторі світової літератури, а також при розробці лекційних курсів, спецкурсів, підготовці відповідної навчально-методичної літератури.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У вступі подано загальні відомості про дану наукову працю, починаючи від умотивування теми, мети, завдань, актуальності дослідження, визначення об'єкту, предмету та структурування роботи.

У першому розділі представлено загальні відомості про гендерні студії як наукову дисципліну, особлива увага приділяється визначенню понять «гендер», «гендерна ідентичність», «гендерна роль» і «гендерний стереотип», розглянуто питання структурування гендерної ідентичності, класифікації та функціонування гендерних стереотипів.

Другий розділ містить власний аналіз особливостей структурування гендерної ідентичності жіночих та чоловічих персонажів в романі «Роксана» Д. Дефо.

У висновках подано узагальнені результати проведеної роботи.
Загальна кількість сторінок 57, кількість використаних джерел 79.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ДИСКУРСУ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ

1.1 Гендерні студії як наукова дисципліна

У другій половині ХХ століття відбулось кардинальне переосмислення світоглядної парадигми гуманітаристики і гуманітарні дисципліни потрапили у зону впливу постмодерної філософії, яка змусила їх переглянути власні теоретичні засади та методологічний інструментарій. На перетині дисциплін виникли нові підходи та напрями, серед яких були й гендерні дослідження. Гендерні студії почали формуватись у західноєвропейських країнах у 70-х роках ХХ ст., у той час як в дослідницькі програми східноєвропейських держав гендерна наука проникає на початку 1980-х років [Ліончук 2013, с. 66]. В сучасних умовах систематизовані дослідження гендеру називають по-різному. Крім звичної назви – «гендерні дослідження», «гендерні студії», «гендерна теорія» або «гендеристика», пропонуються й інші: «гендерознавство», «гендерологія», «гендергетика». Сьогодні гендерна теорія є актуальною та перспективною гуманітарною дисципліною, увага якої зосереджена серед іншого на теоретичному аналізі незбалансованості становища жінки й чоловіка та їхніх шансів на самореалізацію, самоутвердження та саморозвиток у суспільстві.

Гендерна теорія має низку особливостей. По-перше, це її міждисциплінарний характер. В її розвитку беруть участь фахівці різних наукових галузей філософії, історії, психології, біології, культурології, літературознавства, медицини тощо. По-друге, дослідники-гендеристи виконують потрійне завдання: вони є творцями нових гендерних концепцій, які здатні зберігати знання, набуте в результаті наукового пошуку,

прояснювати важливі проблеми, що стоять на шляху сучасної наукової думки, крім того, вони вносять зміни в розвиток цієї теорії, здійснюють перегляд багатьох теоретичних положень і розширюють обсяг аналітичного поля [Кімел 2003, с. 132].

Гендерні дослідження неможливо розглядати поза контекстом тих підвалин, які були закладені попередниками сучасних гендеристів. Досить довго в системі наукових досліджень особливе місце відводилось вивченню статусу жінки як історично найбільш дискримінованої постаті й такої, що перебуває в нерівному становищі порівняно з чоловіком. Такий напрямок дістав назву «жіночі студії», або «жіночі дослідження». Жіночі студії стали джерелом і створили теоретичну базу для виникнення власне гендерних досліджень, які беруть свій початок вже у ХХ столітті. З'явившись як новий етап у розвитку жіночих студій, гендерні дослідження стали формою та результатом переходу від вивчення специфічно жіночого досвіду до аналізу гендерної ситуації в гендерних відносинах, що охоплюють обидві статі [Мельник 2004, с. 16]. Виникнення та розвиток поняття «гендер» яскраво ілюструє цю трансформацію.

Жіночі студії безперечно пов'язані з феміністичною літературною критикою, яка безпосередньо походить від «жіночого руху» 1960-х. Багато в чому цей рух був літературним від самого початку, зокрема це виявилось в усвідомленні значення пропагованих літературою жіночих образів, визнанні життєвої необхідності боротьби з ними, сумніві в їхньому авторитеті та обґрунтованості. У цьому сенсі жіночий рух завжди був тісно пов'язаний з книжками й літературою, тому феміністичну критику слід розглядати не як відгалудження чи побічний продукт руху за права жінок, далекий від його мети і практичних завдань, а як один із найдієвіших способів впливу на щоденний розподіл гендерних ролей. Образ жінки в літературі, на думку феміністок є важливою формою, оскільки він завжди був взірцем для наслідування, визначаючи для жінок і чоловіків прийнятну версію «фемінного» й чітко окреслюючи можливі покликання і прагнення жінки

[Heilbrun, Stimpson 1975, с. 64]. Думається, що дослідження гендерних ролей як жінок, так і чоловіків, що віддзеркалюються у літературних творах, є напрочуд перспективним напрямом розвитку гендерних студій, що сформувався на окресленій феміністичній базі.

Основні зусилля феміністичної критики 1970-х рр. були спрямовані на відкриття того, що можна було б назвати механізмами патріархальності, яка узаконювала статеву нерівність. Особливу увагу критики звертали на ті книжки письменників-чоловіків, у яких фігурували впливові або типові образи жінки. Для цього періоду також відносять початок розколу у таборі феміністок. Основна причина цього розколу полягала в розбіжностях у питанні щодо необхідності теорії та її характеру. Так звана англо-американська гілка тяжіла до скептичного погляду на сучасну критичну теорію та обережнішого її використання, аніж «французькі» феміністки. Представниці англо-американської критики збільшого звертають увагу на традиційні поняття, такі як тема, мотив і образ. Вони приймають засади реалізму й розглядають літературу як відображення життя й досвіду жінок, які можна витлумачити й оцінити у стосунку до дійсності [Баррі 2008, с. 144]. Думається, цей літературоцентричний підхід є актуальним і для сучасних гендерних студій.

Англійська феміністична критика, яка увібрала в себе теорії французького фемінізму та марксизму, але традиційно орієнтується на текстуальну інтерпретацію, більшою мірою зосереджується на жіночому письмі. У кожній країні аналітичні акценти є різними: англійська феміністична критика за суттю є марксистською і акцентує увагу на пригнобленні жінок; французький фемінізм переважно психоаналітичний; американська феміністична критика орієнтована на текстуальний аналіз і наголошує на необхідності і цінності самовираження жінок [Баррі 2008, с. 145].

Теорії жіночого письма використовують чотири моделі відмінностей між чоловіком і жінкою: біологічну, лінгвістичну, психоаналітичну і

культурну. Кожна з них є спробою визначити і диференціювати ознаки жіночого письма і жіночого тексту, кожна модель представляє також школу гіноцентричної феміністичної критики зі своїми улюбленими текстами, стилями та методами. Вони переплітаються, але мають чітку послідовність у тому, що кожна наступна модель включає попередню [Jacobus 1979, с. 686]. Ці моделі залишаються актуальними і для гендерних студій, адже вони включають у себе як жіночий, так і чоловічий досвід.

Говорячи про феміністичну критику як джерело гендерних студій, неможливо оминати увагою стосунки цих дисциплін з психоаналізом. У 1969 році у «Сексуальній політиці» К. Міллет З. Фройда було засуджено як головне джерело патріархального світогляду, з яким змушені боротися феміністки [Мілет 1998, с. 154]. Ця думка й досі має великий вплив у межах фемінізму, хоча з явилось кілька важливих праць на захист З. Фройда, зокрема «Психоаналіз і фемінізм» Дж. Мітчелл. Ця робота «обороняє» З. Фройда від закидів К. Міллет, використовуючи, по суті, її власні терміни й поняття, зокрема важливе для фемінізму розрізнення між статтю та гендером, тобто між біологічним феноменом і «неприродним», певним чином набутиим конструктом [Мітчелл 2004, с. 155]. Жіноча сексуальність існує не «природно», а формується раннім досвідом і оточенням. З. Фройд розглядає процес її зародження й становлення, зокрема, в «Трьох нарисах з теорії сексуальності» [Фрейд 1990, с. 155]. Звідси випливає, що гендерні ролі мають бути гнучкими й мінливими, а не постійними й незмінними.

Іншою важливою постаттю, полеміка з якою великою мірою вплинула на розвиток феміністичної критики та гендерних студій, постає Жак Лакан. Дж. А. Фліген дещо скептично пише: «Мене захопила й стривожила Лаканівська характеристика фалоса як Означника Означників, так само, як і його славнозвісні твердження: «Не існує сексуальних зв'язків» та «Жінки не існує». Тому я зітхнула з полегшенням, коли феміністки на кшталт Ж. Ровз і Дж. Геллоп наприкінці сімдесятих – на початку вісімдесятих оригінально й переконливо перепрочитали Лакана як критика фалократії, а не її

захисника» [Flegen 1993, с. 254]. Цей коментар привертає увагу до того факту, що уявлення про гендер є відносними і залежать від соціокультурної ситуації, як і ставлення до них наступних поколінь інтерпретаторів.

Значний внесок в розвиток феміністичної критики та гендерних студій зробила Ю. Крістева. Вона не тільки запровадила у науковий обіг термін «інтертекстуальність», що використовується на позначення процесу перетинання та взаємовпливу різних текстів в одному окремо взятому тексті, а також концепцію «поетичної мови», ввела опозицію фенотекст / генотекст (фенотекст як рівень значень забезпечує комунікаційну функцію, а генотекст як рівень означування забезпечує процес продукування значень), але й починаючи з найбільш ранніх досліджень намагалася проаналізувати історично встановлену систему оцінювання категорії жіночності [Kristeva 1977, с. 44-47].

Іншим яскравим представником феміністичної критики і гендерних студій є Е. Шовалтер. Дослідниця ставить перед собою такі основні завдання, як нове відкриття жіночої літератури та культури, з'ясування нагальних проблем феміністичної критики, обґрунтування необхідності освітньо-педагогічних реформ для руйнування наявних гендерних стереотипів. На її думку, актуальність цих завдань обумовлена тим, що жіноча культура є «німою» на тлі пануючої чоловічої. Американська дослідниця стверджує, що жіноча літературна субкультура подібно до культур інших меншин, проходить в своєму розвитку три основні фази: імітації та інтернаціоналізації домінуючих літературних видів, протесту проти цих стандартів та захисту своїх прав як меншини, самовідкриття та пошук самоідентичності [Showalter 1981, с. 179]. Е. Шовалтер також запровадила в літературний обіг термін «гінокритика» яка відрізняється від феміністичного аналізу та гендерних студій. Гінокритика зосереджується на постаті жінки-письменниці та шукає конструктивні засоби для аналізу жіночої літератури [Showalter 1981, с. 179].

В цьому контексті важливо зауважити, що гендерні дослідження не можна трактувати лише як продовження жіночих. Поява гендерних студій як

наукового напрямку зумовлена значно глибшими причинами. В історичній практиці питання рівності чоловіків і жінок усе частіше розглядається як принцип демократичного розвитку суспільств. Гендер починає набувати значення категорії, що аналізується в порівнянні з категоріями «класу» та «раси». Гендерна теорія вивчає життя обох статей, їхню поведінку, характеристики, спільне й відмінне між ними, розглядаючи світ у компаративному світлі з позиції обох груп. Сучасні гендерні дослідження відзначають наявність не лише жіночого та чоловічого типів: крім них, предметом гендерного аналізу стає також й гомосексуальний, гетеросексуальний та транссексуальний типи [Клецин 1998, с. 189]. Тож, правомірно відзначити, що фемінізм є одним з джерел гендерної теорії, втім, гендерні дослідження йому не тотожні.

Всі процеси в літературі перебувають під впливом культурної пам'яті : а отже, вибір конфігурації, рейтингів, тегів і життя епохи залежать від гендеру [Assmann 1999, с. 149]. Культурні спогади можуть лишити чи надати законності існуючим гендерним відносинам. Так, наприклад, феміністками послідовно було завойовано право жіночого авторства, а не тільки розширення канонів літератури, що звичайно продемонструвало на міжнародній арені продуктивність та соціальну значущість жінки-автора. Феміністські дослідження канону виділяють два аспекти культурної пам'яті: 1) антагоністичні наслідки гендерних конфліктів потрапляють до колективної пам'яті; 2) гендерна вибірковість пам'яті призводить до легітимації гендерних відносин (шанси потрапляння до канону є різними для чоловіків і жінок). Літературні форми грають важливу роль у процесах запам'ятовування та забування, отже, як відзначають Ч. Браун та І. Стефан, «не тільки процес запам'ятовування та забування є статево-специфічним. Відмінності існують також між формами пам'яті жінок і чоловіків» [Braun, Stefan 2001, с. 85]. На сучасному етапі відбувається постійна ревізія літературного канону, яка спирається, серед іншого, і на гендерні міркування.

Аналізуючи синхронний аспект діахронічного розвитку відносин між розповідною формою, жанром і статтю, тобто розвиток та передачу, присвоєння та маніпуляцію художніми формами, що виражена на гендерному рівні, що використовується, приміром, в ЗМІ дискурсах, вчені звертаються до гендерно-орієнтованого аналізу тексту [Assmann 1992, с. 37]. Гендерно-орієнтована наратологія створила умови як для перегляду канонів з точки зору жінок, так і дослідження гендерних відмінностей у стилі письма, в есенціалістських правилах «природи» жінки [Assmann 1992, с. 37]. Отже, існують підстави для того, щоб ліквідувати розрив, який дуже довго був між феміністською літературою та гендерними дослідженнями, з одного боку, і наратологією та аналізом тексту, з іншого, і збудувати міст за допомогою інноваційних завдань, моделей та підходів; та щоб інтерпретувати та аналізувати тексти, спираючись на категорії наративної теорії.

Література певної доби не може не осмислювати гендерну систему суспільства, під якою розуміють «сукупність взаємопов'язаних структур, за допомогою яких будуються відносини між жінкою та чоловіком, ставлення суспільства до проблем статі, формується реальна статева нерівність або рівність, здійснюються завоювання, затвердження й гарантії прав, свобод і обов'язків жінок та чоловіків, забезпечуються реальні можливості їх самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури» [Успенская 2002, с. 105]. Гендер як система охоплює всі форми практичної діяльності з гендерних перетворень. До них належать практика емансипації як входження жінок в середовище домінантної чоловічої системи, участь обох статей як рівних у прийнятті рішень, у формуванні гендерних стратегій і відповідних до них політик. Така практика з часом стала дуже поширеною. Гендерна теорія опікується тим, щоб інтереси й досвід жінок, так само як і чоловіків, стали обов'язковим критерієм при розробленні загальних концепцій суспільного розвитку, їхнього втілення в життя, виконанні програм у політичній, соціальній, культурній та інших сферах [Кремльова], а отже, щоб жінки й чоловіки могли однаково скористатись цими

можливостями, а нерівність було подолано й вона не мала ґрунту для виникнення.

Отже, як система знань, гендерні студії є комплексом соціологічних, психологічних, культурологічних, літературознавчих та інших теорій, що аналізують розвиток чоловічої й жіночої ідентичності, становище жінки й чоловіка в суспільстві, систему чоловічого домінування.

1.2 Ключові поняття термінологічного поля гендерних студій

Ключовою категорією, навколо якої відбулось структурування гендерних студій, стала категорія гендеру. В 60-ті роки ХХ ст. поняття «гендер» в сучасному розумінні як «співвідношення людей різної статі» було ще невідомим і вживалось лише на позначення граматичної категорії роду, але поступово воно змінило і розширило своє значення. Традиційно поняття «гендер» використовували для характеристики морфологічних і фізіологічних відмінностей між чоловіком та жінкою. Впровадження нового розуміння цього поняття спричинило необхідність переосмислення традиційних уявлень про гендер. Тож, наприкінці ХХ ст. гендерну роль почали розглядати не тільки як прояв заданих природою, біологічних особливостей, але і як систему поведінки [Оксамитна 2004, с. 157], яка б адекватно сприймалася навколишнім середовищем. Отже, поняття «гендер» стосується не тільки чоловіків та жінок як окремих індивідів, але й характеризує відносини між ними.

Основним фокусом уваги сучасних гендерних студій є проблематика, яка раніше знаходилась на периферії уваги науковців, а саме сфера повсякденного, інтимного (гендерні ролі, домашні обов'язки, шлюб та ін.). Крім того, цю дисципліну цікавлять проблеми ідентичності [Мельник 2004, с. 13]. До основних понять гендеристики, крім вже зазначеного вище поняття

«гендер», також належать такі терміни як «стать», «фемінність», «маскулінність», «андроґінність», «сексизм», «патріархат» тощо.

Поняття «стать» може бути визначене як фізичні відмінності будови тіла, а поняття «гендер» пов'язане з психологічними, соціальними, культурними відмінностями між чоловіками та жінками [Булычев 2005]. Такі поняття як «маскулінність» та «фемінність» не пов'язані з біологічною статтю. Вони визначають відмінні психологічні характеристики, наприклад, маскулінність асоціюється з активністю, незалежністю, самовпевненістю, а фемінність – із залежністю, похливістю, сентиментальністю [Кодацька 2015, с. 74]. Для жінки потрібно, щоб її зрозуміли, їй необхідно, щоб хтось розділив її почуття, висловив своє ставлення до неї, психологічні стосунки для жінки важливіші, ніж результат діяльності. Для чоловіка важливо вважатися компетентним, бути визнаним, йому треба досягнення своїх цілей. Для чоловіка результат розв'язання задачі є більш значущим за систему стосунків [Кодацька 2015, с. 74].

Для чоловіка нормативною й бажаною вважається виражена маскулінність. Для сучасної жінки, навпаки, надмірна фемінність не є такою мірою нормативною й бажаною, як маскулінність для чоловіка. Практично кожна фемінна чи маскулінна якість може зустрічатись як у чоловіків, так і в жінок. В сучасному суспільстві зустрічається багато фемінних чоловіків і маскулінних жінок. Останніми роками спостерігається загальна тенденція певної фемінізації чоловічої поведінки й маскулінізації жіночої, що позначається на таких сферах, як вибір професії, одяг тощо [Кодацька 2015, с. 75].

Поняття андроґінність (грец. *androgynos* – двостатевий) вживається на позначення споріднення рис маскулінності та фемінності, які досягаються однією особою [Булычев 2005]. Маскулінність, фемінність та андроґінність є передумовами певної моделі соціальної поведінки. Зокрема, андроґінна особа має здатність залежно від конкретних ситуативних умов діяти водночас по-жіночому і по-чоловічому, це надає такій особі більший вибір варіантів

моделювання поведінки та засоби більш легкого пристосування до соціального середовища [Булычев 2005].

Термін «сексизм» (лат. *sexus* — стать) означає систему установок, що виправдовують соціальну нерівність жінки посиленням на іманентні недоліки й вади жіночої природи [Булычев 2005]. Таке означення було створено за аналогією з поняттям расизму. На сьогодні цей термін став широко розповсюдженим і вказує на дискримінацію за статевими ознаками як жінок, так і чоловіків. Як соціальне явище, своєю появою сексизм завдячує патріархату [Городяненко 2003, с. 63].

В 90-х роках ХХ ст. Сільвія Волбі (США) дала визначення поняття «патріархат», яке вона розглядає як систему взаємопов'язаних соціальних структур, за допомогою яких чоловіки пригнічують та експлуатують жінок [цит. за Уест, Зиммерман 2002, с. 193]. Одна з представниць феміністичних студій, американська дослідниця К. Міллет вважає, що патріархальними були всі історичні цивілізації, адже під владою чоловіків завжди були армія, індустрія, освіта, наука, політика і фінанси [цит. за Уест, Зиммерман 2002, с. 193]. На відміну від патріархату, біархат є формою суспільного устрою, за якого чоловіки та жінки мають рівне становище в суспільстві. Він тісно пов'язаний з гендерною симетрією, тобто сукупністю уявлень про споконвічну рівність людей [Булычев 2005].

В цьому контексті необхідно відзначити, що гендерні дослідження не можна вважати «суто жіночими», вони зорієнтовані і на проблеми чоловічої спільноти, порівняльний аналіз жіночих і чоловічих особливостей, відмінностей і проблем у соціальному середовищі, але саме жіноче питання найбільше привертає увагу науковців. Теорія гендера акцентує увагу не на проблемах жінок, а на стосунках жінок і чоловіків у цілому, на складності формування адекватного уявлення про становище жінки в суспільстві.

Таким чином, правомірно відзначити, що мета гендерних досліджень полягає у тому, щоб проаналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначити їхні характеристики через спільне й відмінне, розкрити гендерні

ролі, висвітлити специфіку формування і структуру конструктів фемінності та маскулінності. Поняття «гендер» сьогодні використовується як аналітичний інструмент при дослідженні не тільки культурного простору і, зокрема, літературних творів, але й політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя, які відбуваються під впливом жінок і чоловіків, залежно від відповідальності та обов'язків чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати [Хоф 1999, с. 23]. Отже, термін «гендер» почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки на них впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини.

Таким чином, в даному підрозділі кваліфікаційної роботи було розглянуто гендерні студії як гуманітарну дисципліну, що оперує такими ключовими поняттями як «гендер», «фемінність», «маскулінність», «андрогінність», «сексизм», «патріархат», кожне з яких тим чи іншим чином вказує на соціокультурні відмінності між чоловіком та жінкою. Феміністичні дослідження стали джерелом для виникнення власне гендерних досліджень, однак гендерні дослідження не можна трактувати лише як продовження феміністичних. Мета гендерної теорії полягає у теоретичному аналізі незбалансованості становища жінки й чоловіка та можливостей їхньої самореалізації.

1.3 Поняття гендерної ідентичності і гендерних ролей

Поняття «гендерна ідентичність» є однією з ключових категорій гендерного літературного аналізу. Розглянемо це поняття більш детально, адже саме навколо розгляду специфіки структурування гендерної ідентичності персонажа вибудовується дослідження гендерного дискурсу у певному творі. Ідентичність – це одна з найсуттєвіших характеристик

людини, без якої вона не може існувати як особистість. За визначенням Е. Еріксона ідентичність базується на відчутті тотожності самому собі і безперервності свого існування у часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що цю тотожність і неперервність визнає оточення [Еріксон 1996, с. 59]. Ідентичність пов'язана з образом «Я» і є складною, багаторівневою структурою.

Людина характеризується не лише індивідуальною, але й груповою ідентичністю, яка пов'язана з ототожненням себе з певною групою чи спільнотою. Американський вчений Ч. Гордон, який розглядає рольову ідентичність як важливий складник Я-концепції особистості, виділяє п'ять її видів:

1) статеву ідентичність, яка ґрунтується на гендерній ідентифікації людини як чоловіка або жінки;

2) етнічну ідентичність, тобто ідентифікацію людини як члена расової, релігійної, національної спільноти або мовної групи, субкультури чи іншої соціальної структури;

3) ідентичність членства, базовану на зв'язку людини з організаційним життям суспільства завдяки всім формам групового членства (формального чи неофіційного);

4) політичну ідентичність, що походить від типових патернів відношення людини до конкуренції, влади і прийняття рішення;

5) професійну ідентичність, тобто систему рольових ідентичностей щодо роботи, як у домашньому господарстві, так і поза ним [Gordon 1976, с. 407].

Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана з розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями [Gordon 1976, с. 407].

Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі. Людина може мати певну чітко визначену статеву ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати нереалізованість себе як чоловіка чи жінки, невідповідність жіночому чи чоловічому ідеалам [Губогло 2008, с. 89].

Оскільки відбувається певне викривлення особистісного розвитку, то риси маскулінності та фемінності, яких не вистачає людині, вона шукає в іншому. Наприклад, багато людей переживають почуття неповноцінності та дискомфорту без партнера протилежної статі. Щоб подолати їх, людина прагне будь-що знайти такого партнера, потрапляючи в ситуацію психологічної залежності від нього. Така поведінка більше притаманна жінкам [Норвуд 2002, с. 109].

Типовими маскулініними якостями вважаються інтелект, раціональність, незалежність, активність, сила, як фізична так і психологічна, агресивність, стриманість в емоційних проявах, схильність до ризику, здатність до досягнень. Типовими фемінними якостями вважаються емоційність, м'якість, слабкість, турботливість, практичність, консервативність, інтуїтивність, реалістичність, комунікативність [Мірило 2016].

Поєднання високого рівня розвитку фемінності та маскулінності в одній людині, незалежно від її статі, дістало назву андрогінність. Наприклад, помічено, що обдарованим людям часто властива висока андрогінія. Крім того, вона може знімати обмеженість чоловічих і жіночих гендерних ролей, знижувати внутрішні конфлікти, пов'язані з неприйняттям своєї другої сутності. Андрогінна модель статевих і гендерних ролей має перевагу перед іншими моделями, хоча й вона не є досконалою. Вона має вікові та клінічні

обмеження, наприклад, не діє для хлопчиків і дівчаток до 15-16 років, а фактично формується в пізніші вікові періоди [Кочарян 1996, с. 99].

Якщо говорити про гендерно-рольову поведінку людини, то вона має свою історію. Гендерні ролі не виникають одразу із народженням дитини, вони розвиваються залежно від багатьох умов і чинників протягом людського життя. Гендерно-рольова поведінка особистості може виходити за межі суспільних, статистичних, а часом і клінічних норм. Це такі порушення в сфері статевих і гендерних ролей, як статеві девіації чи статеві дисгармонії, які можна назвати відхиленням від нормативів статевих і гендерних ролей. Як приклад, гомосексуалізм вважається одним з найпоширеніших випадків. Він проявляється як інверсія почуттів: замість представника протилежної статі об'єктом почуття стає людина тієї ж самої статі. Гомосексуалізм, як правило, не призводить до глибинних змін статевої ідентичності, тобто чоловіки продовжують усвідомлювати себе чоловіками, а жінки – жінками. Трансвестизм і транссексуалізм також є видами гендерно-рольових дисгармоній, які безпосередньо стосуються зміни статевої та гендерної ідентичності. Трансвестизм – це легша форма порушення гендерної ідентичності, що проявляється в прагненні грати роль протилежної статі, потребі перевдягатися, використовувати ім'я та запозичувати інші рольові атрибути протилежної статі, хоча це не супроводжується повним усвідомленням себе особою іншої статі. Транссексуалізм – це повне усвідомлення себе представником протилежної статі. Його вважають однією з найсерйозніших статево-рольових девіацій [Горностаї 2004, с. 151].

Можна також зосередитись на аналізі різних змістово-динамічних уявлень про явище гендерної ідентичності, поданих у дослідженнях, де об'єктом вивчення виступає саме гендерна ідентичність. Зокрема, у світлі такого аналізу можна дійти висновку, що нині актуальна низка теоретико-методологічних підходів до тлумачення гендерної ідентичності, які співіснують у науковій літературі. По-перше, це свідомісний підхід: гендерна ідентичність розглядається як аспект самосвідомості або акт усвідомлення.

Викладеними у свідомісному підході є, зокрема, теоретичні ідеї Н. Смелзера, який вважає гендерну ідентичність одним з чотирьох компонентів статевої самосвідомості [Смелзер 2005, с. 63-67]. По-друге, це самісний підхід: гендерна ідентичність розглядається як аспект, прояв або умовний компонент самості, Я, особистісної ідентичності. Доречним прикладом самісних уявлень про сутність гендерної ідентичності може стати теоретична розробка російських дослідників О. Соколової і Н. Бурлакової: «гендерна, або статева, ідентичність розуміється нами як окремий випадок особистісної самоідентичності, завдяки якій виникає суб'єктивне «почуття статі», розвиваються моделі поведінки за маскуліним або фемініним типом і реалізуються бажані вибори сексуального партнера» [Соколова, Бурлакова 2001, с. 3]. По-третє, це статусно-рольовий підхід: гендерна ідентичність розглядається як спосіб і умова організації поведінки з відтворення жіночності чи чоловічності. Один з розробників рольової теорії особистості П. Горностай переконаний, що «гендерна ідентичність полягає у переживанні своєї відповідності гендерним ролям [Горностай 2007, с. 122]. Четвертим є буттєвий підхід: гендерна ідентичність розглядається як спосіб організації суб'єктивного гендерного простору особистісної буттєвості, завжди тлумачена як гендерна ідентичність особистості [Ожигова 2006, с. 15].

Окрім визначення теоретико-методологічних підходів до розуміння гендерної ідентичності, які співіснують нині в науковій літературі і відображають змістовий аспект даного явища, слід також визначити підходи до опису динаміки цього явища. Незважаючи на посилення інтенсивності гендерних досліджень, вони тією чи іншою мірою пролягають також у напрямках, виділених О. Івановою:

- Психодинамічний напрям у поясненні динаміки гендерної ідентичності: становлення гендерної ідентичності через розвиток психосексуальності та тілесності.

- Поведінковий напрям у поясненні динаміки гендерної ідентичності: формування гендерної ідентичності через навчання, позитивне та негативне підкріплення, моделі батьківської поведінки, гендерну соціалізацію.

- Когнітивний напрям у поясненні динаміки гендерної ідентичності: розвиток гендерної ідентичності через розвиток уявлень про відповідні статеві ролі.

- Гуманістичний напрям у поясненні динаміки гендерної ідентичності: розвиток і саморозвиток гендерної ідентичності у відповідності до власних ідеалів і з власного волевиявлення [Иванова 2001, с. 312].

Таким чином, гендерна ідентичність – це аспект самосвідомості, що описує сприйняття та переживання людиною себе як представника певної статі. Вона розглядається як результат гендерної ідентифікації, що вивчається як механізм гендерної соціалізації.

Структура гендерної ідентичності може бути розкрита через змістовний, емоційний та конативний компоненти, в кожному з яких у ході розвитку відбуваються закономірні зміни [Нікіфорова 2011, с. 88]. У своєму становленні гендерна ідентичність проходить ряд етапів: первинна гендерна ідентичність, що дозволяє дитині віднести себе до певної статі; усвідомлення незворотності статі та підсилення диференціації поведінки; вторинна гендерна ідентичність – формування поведінкових та характерологічних якостей, які відповідають певній статі, зрілої гендерної ідентичності. Особливо значущими у процесі вторинної гендерної ідентифікації є стосунки з батьками, значимими дорослими та однолітками [Нестеренко 2011, с. 80].

Гендерна ідентичність репрезентується в літературі при структуруванні образів персонажів: на рівні сюжету, системи образів, стилістичного та наративного шарів.

Отже, правомірно зробити висновок про те, що гендерна ідентичність людини є складною психологічно-соціальною структурою. Гендерна ідентичність має індивідуальний, груповий, соціальний та рольовий аспекти. Поняття маскулінності та фемінності тісно пов'язані з концептом

ідентичності і визначають гендерні особливості особистості. До стереотипних якостей, що характеризують маскуліність, відносять інтелект, незалежність, активність, силу, як фізичну так і психологічну, агресивність, стриманість в емоційних проявах та ін. Фемінними якостями вважаються емоційність, м'якість, турботливість, практичність, інтуїтивність, комунікативність та ін. Гендерно-рольова поведінка особистості може виходити за межі норм. Це порушення в сфері статевих і гендерних ролей, так звані статеві дисгармонії. Дослідженням актуалізації гендерної ідентичності та її порушень в літературі займаються феміністична критика та гендерні студії, які пов'язують наративні стратегії в літературному творі зі статтю самого автора, наратора та персонажів.

1.4 Гендерні стереотипи: сутність, види і функції

У своїй славнозвісній TED-промові «Небезпека єдиної історії» (“The Danger of a Single Story”), нігерійська феміністська письменниця Чімаманда Нгозі Адічі говорить про небезпеку стереотипів, які змушують людину бачити світ крізь вікно викривленої, однобічної перспективи, часто нав'язаної ззовні: «Неможливо розповісти про єдину точку зору не зазначивши про владу. В мові Ігбо є слово, яке я згадую щораз, думаючи про світові структури влади, це слово – “nkali”. Це іменник, що приблизно перекладається як «бути кращим, ніж інші». Як і у сфері економіки та освіти, історії також визначаються за принципом nkali. Як і хто їх розповідає, коли і скільки цих історій розповідають, все це насправді залежить від влади. Влада – це здатність не лише розповісти історії про інших людей, але й зробити цю розповідь найбільш поширеною» [Adichie 2009]. Отже, стереотипи – це «історії» про певні групи людей, що структуруються за расовими, етнічними, соціальними, культурними чи гендерними ознаками,

які обумовлюють сприйняття цієї групи соціумом, а отже, визначають можливості представників цієї групи до самореалізації. Стереотипи є зручним засобом політичного впливу та психологічної маніпуляції. Адічі відзначає: «Я завжди відчувала, що неможливо знайти щось спільне з місцем чи людиною, не пов'язуючи себе з усіма історіями про те ж місце чи ту ж людину. Наслідком єдиної точки зору є те, що вона позбавляє людей гідності, через неї нам важче визнати рівність людей. Вона підкреслює те, наскільки ми різні, а не те, наскільки ми схожі» [Adichie 2009]. Таким чином, письменниця наголошує на тому, як важливо руйнувати стереотипи і намагатись розширювати світоглядну перспективу за рахунок включення багатоманіття історій, які допомагають скласти більш повне і неупереджене уявлення про ту чи іншу групу осіб чи явище.

Отже, розглянемо поняття стереотипу детальніше. Теорія гендеру визначає стереотип як судження в загострено спрощуючій та узагальнюючій формі, з емоційним забарвленням, що приписує певним класам осіб деякі властивості або, навпаки, відмовляє їм у цих властивостях [Бабій 2014]. Стереотипи формуються як своєрідні когнітивні схеми, які полегшують формування людиною картини світу. Як відзначає А. В. Кириліна, ознаки, що містяться в стереотипах, використовуються мовцями для оцінки віднесеності предметів до того чи іншого класу і приписування їм певних характеристик [Кириліна 1999, с. 36]. Таким чином, утворення стереотипів – це логічний та цілком когнітивно виправданий крок на шляху розвитку соціуму.

Хоча сьогодні поняття «стереотип» сприймається переважно як негативний феномен, стереотипи мають низку функцій, які сформувались в процесі історичного розвитку суспільства: 1) узагальнююча функція, що полягає в упорядкуванні інформації; 2) афективна функція (протиставлення «свого» і «чужого»); 3) соціальна функція (розмежування «внутрішньогрупового» і «позагрупового»), що веде до соціальної категоризації і формування структур, на які люди орієнтуються в повсякденному житті [Манзулліна 2005, с. 64].

Гендерні стереотипи слід відносити до базисних стереотипів, які зумовлювали розвиток суспільства з самого початку його формування. «Словник гендерних термінів» визначає гендерні стереотипи як «культурно і соціально обумовлені уявлення (переконання) про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей» [Коноплева]. Н.О. Конопльова наголошує на тому, що цей термін варто відрізнити від поняття «гендерна роль», що означає набір очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок [Коноплева].

Гендерні стереотипи знаходять відображення у мові та літературі, вони обумовлюють оцінку поведінки тієї чи іншої особи та формують певні очікування. Поява та поширення гендерних стереотипів є історично зумовленими: статеві відмінності від самого початку були більш значущими, аніж індивідуальні відмінності певних чоловіка і жінки [Ласточкина 2003, с. 14–17]. Оскільки гендерні стереотипи є результатом узагальнення спостережень над великою кількістю індивідів, то вони пропонують значно спрощену візію. Саме тому, гендерні стереотипи так міцно укорінені у колективній суспільній свідомості і змінюються повільно. У результаті, доволі часто стереотипи перетворюються на невмотивовані уявлення про мужність та жіночність, а отже втрачають здатність надавати об'єктивну інформацію про реальні якості оточуючих [Городникова 1999, с. 23–27]. Отже, можна зробити висновок про те, що стереотипи здійснюють безпосередній вплив як на об'єкт стереотипізації, так і на її суб'єкт.

Дослідники розрізняють дві ключові групи гендерних стереотипів: по-перше, це автостереотипи, що відображають уявлення людей про самих себе (чоловіків про чоловіків, жінок про жінок); по-друге, це гетеростереотипи, що відображають уявлення про іншу соціальну групу (чоловіків про жінок, жінок про чоловіків) [Манзуллина 2005, с. 65– 66]. Дослідники пропонують класифікацію гендерних стереотипів відповідно до рівня актуалізації: 1) стереотипи фемінінності-маскулінності (чоловіки активно-творчі, жінки пасивно-репродуктивні); 2) уявлення про розподіл сімейних та професійних

ролей між чоловіками та жінками (жіночі ролі: домогосподарка, мати, берегиня домашнього вогнища; чоловічі ролі: годувальник родини з орієнтацією на суспільне життя та професійні успіхи); 3) стереотипи щодо специфіки змісту праці (жіноча праця – виконавча і обслуговуюча, чоловіча праця – творча і керівна) [Впровадження гендерних підходів 2008].

Зміст гендерних стереотипів може змінюватись з плином часу, проте, правомірно говорити про те, що він здатен залишатись стабільним протягом доволі довгого відрізка часу і навіть після суттєвих світоглядних змін продовжувати імпліцитно впливати на суспільну думку та індивідуальні оціночні судження. Існує низка бінарних опозицій, які традиційно відносять до чоловічих чи жіночих якостей. *По-перше*, це опозиція «логічність – інтуїтивність, абстрактність – конкретність». Чоловіча стать співвідноситься з логічністю, а жіноча – з інтуїтивністю. *По-друге*, це опозиція «інструментальність – експресивність, свідомість – несвідомість»: вважається, що жіноча чуттєвість, емпатичність, емоційна експресивність відрізняють її від чоловіка з його інструментальною розміреністю, орієнтованою на ціль і компетентність. Тому суспільство зазвичай бачить жінку як більш гнучку та чуйну, а чоловіка – як більш впевненого у собі та властолюбного. *Третя опозиція* – це «влада – підпорядкування»: як жіночі розглядаються такі якості як відданість, жертвовність, терпіння, покірність; до чоловічих традиційно відносять протилежні якості. *Четверта опозиція* – «порядок – хаос», хоча сучасні дослідники не абсолютизують дану опозицію. *П'ята бінарна опозиція* – це «незалежність, індивідуальність – близькість, колективність»: жінкам властиво піклуватись про добробут людей, що їх оточують, ставити на перше місце відносини між людьми, вони більш обережні, схильні до підпорядкування, чуйні і демократичні. Чоловіки вважаються незалежними, домінантними, владними, авторитарними, рішучими. *Шоста опозиція* – це «сила Я – слабкість Я»: вважається, що чоловіків і жінок відрізняють прояви сили їхньої особистості. *Сьому опозицію* можна визначити як «імпульсивність, активність – статичність,

пасивність»: активність, схильність до ризику, деспотичність, імпульсивність чоловіків протиставляються таким рисам як покірність, пасивність, залежність, слабкість жінок [Коноплева].

Сучасна цивілізація розвивається напрочуд активно й динамічно, тому неминучим є конфлікт між традиційними уявленнями про іманентні властивості кожного гендеру та реальною ситуацією психологічної емансипації. Навіть сьогодні суспільство продовжує з підозрою ставитись до інтелектуальних, проактивних жінок і чутливих, здатних до глибоких емоційних переживань чоловіків. Тож, на часі постає виявлення та переосмислення тих гендерних стереотипів, закріплених в літературі, що найбільшою мірою заважають сучасному індивіду реалізовувати і виразити себе у гармонії з власними індивідуальними потребами.

РОЗДІЛ 2

ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС В РОМАНІ «РОКСАНА» Д. ДЕФО

2.1 Роман «Роксана» Д. Дефо як об'єкт літературознавчого дослідження і гендерного аналізу

Загальноприйнятим вважається той факт, що Даніель Дефо став засновником англійського роману [Kahn 1991, с. 1]. П. Р. Бекшайдер називає Д. Дефо найбільш англійським з усіх ключових письменників доби, що й призвело до неоднозначної рецепції його літературного доробку сучасниками: «хоча він знав латинську мову, вивчав класику і звертався до античних джерел доволі часто і вдало, Горацій і Вергілій не домінували над його концепцією літератури; він приніс у свої твори ренесансне усвідомлення зростання обсягу людських знань, багатства людського досвіду та складності людської природи» [Backscheider 1986, с.3]. З точки зору ХХІ століття, Д. Дефо був одним з найталановитіших новаторів доби і випереджував свій час, проте сучасники не завжди були в змозі оцінити його інтелектуальну сміливість. А. Поуп і Дж. Свіфт відкрито висміювали його у власних творах, проте сьогодні Д. Дефо отримав право «сміятись останнім»: «завдяки домінуванню роману як літературної форми, Дефо на сучасний момент є головною фігурою в історії розвитку роману в Англії: «Молль Флендерс» (1722), «Щоденник чумного року» (1722) та «Роксана» (1724) разом з «Робінзоном Крузо» (1719) читають як стандартні тексти для академічного вивчення і вважають засадничими точками для формування сучасної художньої літератури» [Richetti 2009b, с.1]. Д. Дефо – це один з тих класиків, чий твори не тільки зумовили подальший розвиток літературного процесу, але й залишаються популярними серед реципієнтів, завдяки перекладам, екранізаціям та інтертекстуальним запозиченням.

Якщо «Робінзон Крузо» є одним з безперечних стовпів Західного літературного канону, то «Роксана» є твором з більш складною долею та неоднозначною репутацією. «Роксану» називали «найамбітнішим твором» письменника [Jackson 1975, с. 181], «найбільш темним і похмурым романом Дефо» [Snow 1994, с. 523], «можливо, найбільш диким з творінь» цього видатного англійського автора [Crane 2007, с.11], «водночас найбільш конвенційним і найбільш турбуючим з великих наративів Дефо» [Richetti 2009, с. 1], і, нарешті, «інтерпретаційним кошмаром» [Pollak 2009, с. 139]. М. Вестфол відзначає, що цей твір нібито чинить спротив інтерпретації [Westfall 2001, с. 483]. А видатний компаративіст Л. Дамрош з неочікуваною емоційністю зазначає: «Ми не можемо з точністю сказати, що Дефо намагався зробити в цьому енігматичному романі, але ми знаємо, що цей роман був його останнім. Як сказав один з критиків, “Дефо зупинився, коли дійшов до кінця”» [цит. за Westfall 2001, с. 483].

Передмова до «Роксани», написана автором, вказує на те, що Д. Дефо намагався вписати «Роксану» у жанровий простір жіночого роману. У 1724 році, коли книга була опублікована, жіночі романи вже стали звичним і доволі популярним жанром [Backscheider 1986, с.3]. У багатьох відношеннях «Роксана» дійсно наслідує конвенції жіночого роману, проте, творіння Д. Дефо не може не відрізнитись від стереотипної формульної літератури доби. У передмові Д. Дефо пише: “... *this story differs from most of the modern performances of this kind, though some of them have met with a very good reception in the world ... it differs from them in this great and essential article, namely, that the foundation of this is laid in truth of fact; and so the work is not a story, but a history*” [Defoe 2016 xvii]. В результаті, героїня роману, щаслива куртизанка Роксана суттєво відрізняється від аналогічних персонажів, що зустрічаються у творах сучасників Дефо і навіть інших персонажів фікційних автобіографій самого письменника: вона не проходить очищення каяттям і розповідає про перипетії свого життя та власний моральний занепад не з позиції фізичної та моральної безпеки. Більшою мірою її каяття є лише

позою, адже, за словами самої Роксана, вона не відчувала докорів сумління, а коли вдавалась до каяття, до воно було фальшивим: *“I had only such a repentance as a criminal has at the place of execution, who is sorry, not that he has committed the crime, as it is a crime, but sorry that he is to be hanged for it”* [Defoe 2016, с. 195]. Можливо, саме завдяки цьому незвичному підходу йому вдалось створити напрочуд яскравий, живий і неоднозначний персонаж, який сьогодні став об’єктом численних дискусій.

Проте, «Роксана» не завжди знаходилась в центрі дослідницької уваги. У 1966 році відомий знавець творчості Д. Дефо М. Новак писав, що «Роксана» ніколи не отримувала стільки ж літературно-критичної уваги, скільки пощастило отримати «Робінзону Крузо» і «Молль Флендерс» [Novak 1966, с. 445]. С. Петерсон пов’язував цей факт з образом головної героїні, яка програвала Молль Флендерс так само, як, за словами самої Роксани, повія програє дружині, адже сюжет останнього твору Дефо відкривав читачеві абсолютно протилежну матримоніальну ситуацію [Peterson 1955, р.166]. Втім, думається, ключовою причиною недостатньої літературно-критичної та наукової уваги до твору стала його структурна складність та неоднозначність фіналу, який у двох реченнях дає мінімум інформації про подальше життя і занепад Роксани: *«Here, after some few years of flourishing and outwardly happy circumstances, I fell into a dreadful course of calamities, and Amy also; the very reverse of our former good days. The blast of Heaven seemed to follow the injury done the poor girl by us both, and I was brought so low again, that my repentance seemed to be only the consequence of my misery, as my misery was of my crime»* [Defoe 2016, с. 493-494]. Такий фінал не тільки залишає відкритими багато питань, але й не пропонує читачеві задоволення від докладної розв’язки та зображення каяття Роксани.

Загальне ставлення до фіналу роману та твору в цілому було настільки критичним, що у багатьох науковців виникло бажання «захистити» роман від нападів критиків. У 1970 році з’явилась стаття Р. Д. Г’юма «Фінал Роксани Дефо: Фіаско чи найвищий пілотаж?», в якій автор пише: «“Роксана”

залишається недооціненою і досі трактується як менш вдалий варіант “Молль Флендерс”, але це зовсім інший вид роману, структурно він більш ретельно побудований, ніж інші романи Дефо, і можна довести, що його фінал, який було піддано активній критиці, є художньо виправданим» [Hume 1970, с. 475]. К. Р. Кропф розробив концепцію, що була спрямована на обґрунтування художньої цілісності твору. Дослідник відзначає, що в результаті прискіпливого аналізу роману можна побачити, що він структурується навколо двох стрижнів: по-перше, системної алюзії до сюжету про Агар, по-друге, еволюції персонажа Роксани – духовного занепаду героїні, який Дефо розглядає з точки зору пуританської теології [Kropf 1972, с. 467]. Більш пізня публікація дослідника В. Джексона робить ще більший крок в напрямку «художньої реабілітації» Д. Дефо: у статті автор зазначає, що «його останній роман є не лише найбільш амбітним, але й набагато менше страждає від неоднозначного окреслення персонажів, ніж «Молль Флендерс». Несподіваний фінал “Роксани”, який так схвилював сучасну критику, насправді є одним з найменш важливих елементів твору» [Jackson 1975, с. 181]. Нарешті, Р. Стефансон впевнено відзначає, що такий фінал був запланованим і є цікавим експериментом у царині романного письма [Stephanson 1980, pp. 279].

Таким чином, роман пройшов довгий шлях від нищівної критики до повної переоцінки в позитивному ключі, яка була пов’язана, не в останню чергу, із цілісним переосмисленням сучасної рецепції доби Просвітництва у Англії, що сьогодні розглядається як «нове» XVIII століття, століття, яке дивиться у майбутнє і близьке за своєю природою постмодернізму [Molesworth 2007, с. 493]. Такий історичний контекст, на відміну від традиційного неокласицизму, пасує інноваційному і провокативному роману Д. Дефо набагато більше. Тож, сучасні критики бачать у «Роксані» «психологічну глибину і наративну складність, яких бракує більш раннім шедеврам Дефо» [Maurer 2004, с. 363]. Вчені звернулись до широкого спектру теоретичних парадигм та історичних контекстів, що посприяло

суттєвому збагаченню сучасного розуміння творчості митця, висвітливши його багатогранне розуміння економічних, соціальних, політичних, релігійних та гендерних проблем початку XVIII століття.

Серед цих теоретичних парадигм особливо продуктивним став гендерний підхід, проте дослідницькі оцінки в його межах не є гомогенними. Приміром, Г. Моглен в роботі «Травма гендеру: Феміністична теорія англійського роману» пише про те, що у своєму творі Д. Дефо розкрив кардинальну несумісність індивідуалізму з традиційним материнством та люблячою родиною [Moglen 2001, с. 20]. Крім того, як зазначає дослідниця, роман демонструє, що «гендерна ідеологія інтерналізується жінками не менше, ніж чоловіками, і формує у тих, хто чинить їй спротив, відчуття провини і сорому, які руйнівні впливають на самість» [Moglen 2001, с. 21]. Проте, хоча роман Дефо вочевидь суттєво посприяв усвідомленню цієї ситуації, авторка вважає самого письменника жінконенависником [Moglen 2001, с. 21].

Т. Боуерз зауважує, що «Роксана» також є текстом, важливим для розуміння соціальної ролі матері у тогочасній Британії. Більшу частину роману Роксана вважає материнство виключно фінансовою діяльністю [Bowers 2003, с. 183]. Більш того, наприкінці роману Д. Дефо повністю перекладає провину за неспроможність матері піклуватись про своїх дітей на свою героїню. Репрезентація жахливого материнства у романах Д. Дефо є важливою, оскільки вона демонструє прагнення тогочасного суспільства перекласти провину за виключно на плечі матері, не звертаючи увагу на історичні обставини та специфіку патріархального устрою.

Р. Е. Барр розглядає цілісну систему персонажів роману з гендерної точки зору. Вона стверджує, що «Роксана» є яскравим зразком сучасного за своєю суття процесу «дериватизації» і формою «онтологічного редукаціонізму», в межах якого індивіди редукуються до певного відображення, проекції буття іншої особи, її мотивів і страхів [Barr]. Саме такої долі зазнають другорядні персонажі в романі.

Крім того, окремо слід згадати психоаналітичне прочитання роману, яскравим зразками якого є позиція Т.Дж. Касла, який розглядає Емі як материнську фігуру, яку Роксана свідомо штовхає на стосунки з ювеліром, що постає відповідно своєрідним «батьком» героїні [Castle 1979, с. 81], а також розвідка Р. Стефансона, який фокусує увагу на психічних проблемах персонажів твору [Stephanson 1982, с. 99–118].

Отже, правомірно зробити висновок про те, що сучасні підходи до літературознавчого аналізу роману Д. Дефо суттєво змінили рецепцію цього твору як невдалого експерименту у сфері романного письма, висвітливши його глибокий психологізм, складну і цікаву наративну структуру та нестандартне, оригінальне ставлення до гендерних проблем доби.

2.2 «Роксана» в контексті гендерних уявлень англійських просвітників

Хоча сам Д. Дефо визначав власні романи як розгорнуту алегорію, яка пропонує повчальну мораль [цит. за Durant 1981, с. 225], у передмові до «Роксани» він проголошує себе «письменником-реалістом», декларуючи, що його роман – це “*not a story, but a history*” [Defoe 2016, с. xvii]. Як відомо, Роксана не мала прямого історичного прототипу, однак письменник, вочевидь, спирався при створенні цього образу на образ реальної історичної постаті, англійської акторки і фаворитки короля Карла II, Нелл Гвін [Conway 2002, с. 215]. Варто відзначити, що творча манера письменника великою мірою будується на реалізмі: як відзначає Дж. Рікетті, «реалізм» Д. Дефо як романіста полягає не у детальному зображенні повсякденного буття людини, тим більше, її біологічних аспектів, а у здібності створювати яскраві образи індивідів, які знаходяться в процесі усвідомлення умов власної екзистенції і осмислення того, як бути людиною у певних соціальних та історичних обставинах. Озираючись на своє життя, його герої відкривають природу

навколишньої реальності [Richetti 2009, с. 121]. У романі «Роксана» Дефо вдалось передати історико-культурну специфіку кінця XVII століття, яка стала свідомим об'єктом відтворення на сторінках роману, і одночасно репрезентувати оцінюючий погляд представника раннього Просвітництва на цю яскраву і сповнену протиріч добу, а також окреслити перспективи розвитку суспільства у XVIII столітті і навіть у більш пізні епохи.

Д. Дефо створив свої славнозвісні романи, в тому числі «Роксану», у доволі неоднозначний і складний період розвитку країни. Як відзначає М. Шонхорн, основні національні інститути Великої Британії, армія, церква та система освіти, продовжували поступово занепадати, і цей процес був прискорений у XVIII столітті культурними змінами; тож, XVIII століття стало добою розпаду, роздробленості та революції – революції моральної, соціальної, сексуальної, фінансової, військової, економічної та інституціональної, а також гносеологічної та онтологічної [Schonhorn 2009, с. 189]. В цьому контексті процес переосмислення ролі жінки у суспільстві був абсолютно невідворотнім.

У цілому, ставлення ранніх просвітників до ролі жінки у суспільстві та її здібностей й інтелектуального рівня було позитивним. Провівши гендерний аналіз робіт ранніх просвітників, Т. Лабутіна показала, що в цілому британські автори мали позитивну думку про розумовий потенціал жінок і вважали, що для його розкриття дівчинки повинні отримувати повноцінну освіту нарівні з хлопчиками [цит. за Маргарян 2015]. Л. Маргарян деталізує висновки Т. Лабутіної, звертаючись до гендерних поглядів маркіза Галіфакса, Джона Локка, Джозефа Аддісона, Річарда Стиля і Джонатана Свіфта: саме ці найбільш впливові інтелектуали свого часу формували світогляд сучасників, в тому числі у гендерному відношенні. Всі вони демонстрували позитивне ставлення до жіночої влади. В їхніх роботах можна зустріти безліч прикладів правління жінок-монархинь, про які вони говорили з симпатією і захопленням і ні за яких обставин не ставили під сумнів легітимність їхньої влади [Маргарян 2005].

Свідченням на користь цієї позиції слугує ідеалізований образ принцеси, який змальовує Д. Дефо у «Роксані»: *“He had a princess, a wife with whom he had lived several years, and a woman (so the voice of fame reported) the most valuable of her sex, of birth equal to him, if not superior, and of fortune proportionable; but in beauty, wit, and a thousand good qualities superior, not to most women, but even to all her sex; and as to her virtue, the character which was justly her due was that of, not only the best of princesses, but even the best of women”* [Defoe 2016, с. 161]. Той факт, що автором цього оціночного судження є саме Роксана, жінка, яка жодного разу не зустрічалась з дружиною Принца, свідчить на користь загального позитивного ставлення до високопоставлених жінок.

Разом з тим, ставлення британських просвітителів до жіночої влади взагалі було неоднозначним і навіть дещо парадоксальним: жінка на престолі сприймалася ними як цілком припустиме явище, але жінка на будь-якій іншій політичній або адміністративній посаді здавалась чимось диким і протиприродним, таким, що суперечить божественним і людським принципам. При більш глибокому аналізі робіт британських просвітників стає зрозумілим, що ця обставина не означала, що жіноча влада в освіченому суспільстві, тим більше в повсякденному житті, була відсутня або відкидалася суспільством. Вона могла бути цілком прийнятною, але лише в обгортці підпорядкування чоловікові. Ранні просвітники вважали жіночу опосередковану владу не тільки прийнятною, а й часто корисною, оскільки жінка, точніше «леді», вважалася цивілізуючою силою у освіченому суспільстві [Маргарян 2005]. Цікаво, що у стосунках з принцем, Роксана дійсно реалізує цей просвітницький стереотип і виступає цивілізуючим началом, змінюючи його особистість на краще: принц залишає низку коханок, а врешті-решт навіть повертається до своєї дружини. Проте, ця репрезентація просвітницького гендерного стереотипу є іронічною, адже принц повертається до дружини тільки тоді, коли вона померає, а перед цим багато років підтримує зв'язок з Роксаною.

Проти подвійних стандартів просвітників пізніше завзято виступали Кетрін Маколей і Мері Воллстонкрафт, які вступали в полеміку зі своїми опонентами-чоловіками, звинувачуючи їх у тому, що ті виховують із жінок нікчемних громадян. К. Маколей і М. Воллстонкрафт стверджували, що гідна людина не опуститься до того, щоб відстоювати свої інтереси через маніпуляцію чоловіками, використовуючи слабкості, властиві їх природі. Вони вважали неприйнятним пропаганду такого способу впливу на навколишній світ і закликали жінок заслужити право на вираження своїх думок «вголос» і від свого імені. Вони вимагали однакових можливостей для розвитку інтелекту всіх громадян, незалежно від статі, щоб у майбутньому всі мали можливість зайняти гідне місце в суспільстві, і бути готовими до активної участі в політичному житті [Маргарян 2005]. У своєму романі Д. Дефо випереджає свій час, декларуючи позицію, яка за своєю сутністю є дуже близькою цим поглядам перших феміністок. Роксана розмірковує: *“I say, I could not but reflect upon the brutality and blindness of mankind; that because nature had given me a good skin and some agreeable features, should suffer that beauty to be such a bait to appetite as to do such sordid, unaccountable things to obtain the possession of it”* [Defoe 2016, с. 110]. Проте, одночасно, автор репрезентує цю позицію з іронією, адже, хоча Роксана нібито відчувала докори сумління, використовуючи свою красу як засіб маніпуляції чоловіками, однак, вона жодного разу не відмовилась від такого зручного й ефективного аргументу. Д. Дефо натякає, що в цьому відношенні жінки лицемірять, адже вони самі використовують методи, які пізніше засуджують.

Типовим для епохи Просвітництва було євроцентричне бачення світу, яке займало значне місце в ідеологічних концепціях Болінброка, Робертсона, Юма, Гібона і Берка. Дослідження європоцентричного мислення британських просвітників є важливим для розуміння їхнього сприйняття гендерних ролей в суспільстві та сім'ї. В основі подібного світобачення лежать досить характерні для даної епохи уявлення про цивілізованість, варварство і дикість, а також про лицарство як маркер «цивілізованості» соціуму.

Більшість британських просвітителів об'єднує спільна ідея про те, що «леді» має важливе цивілізуюче значення, що вона є стрижнем галантного суспільства, в якому їй належить почесне місце. У свою чергу, головним розпізнавальним знаком «лицарства», з точки зору просвітників, було галантне ставлення до леді, навколо якої розігрувалися складні і вигадливі куртуазні гри, без яких неможливо уявити галантне XVIII століття. Витончений, галантний чоловік повинен ставитися до леді з пієтетом, служити і догоджати їй [Маргарян 2005]. Такими «лицарями» в Роксані здаються ювелір і принц, проте, насправді їхнє ставлення є не зовсім лицарським, адже вони пропонують Роксані лише роль коханки. Сама Роксана з іронією ставиться до лицарської етики, зазначаючи: *“knight-errantry is over; women are not so hard to come at that men should not be able to please themselves without running from one kingdom to another”* [Defoe 2016, с. 331]. Таким чином, Дефо переосмислює лицарські ідеали доби, демонструючи їх неадекватність та лукавність.

Подібну позицію стосовно високого статусу жінки в цивілізованому суспільстві, галантного ставлення до неї пізніше мали жінки-мислителі Кетрін Маколей, Мері Волстонкрафт і Єлизавета Гамільтон. Промови про куртуазне ставлення до леді вони вважали нещирими і фальшивими, свого роду пасткою для жінок, відсторонених не тільки від політики, але і від соціального життя країни. Вони були переконані, що повага і особливе ставлення до жінки не повинно бути лише наслідком витончених манер. На їхню думку, гіпертрофована турбота про жінок – лише один із способів продемонструвати свою чоловічу перевагу так, як дорослий проявляє ніжність і турботу про свою дитину [Маргарян 2005]. Тут варто зауважити, що саме таку роль по відношенню до Роксани грають ювелір і принц. Роксана, яка приймає правила гри, в результаті страждає від моральної девальвації та духовного паралічу. Але важливо звернути увагу на той факт, що героїня сама обирає саме таких чоловіків. Як зазначає Дж. Крейн, «Роксана – це ... занадто амбітна фантазерка, яка майструє для себе

аристократичний любовний роман і руйнує сама себе в процесі» [Crane 2007, с. 11]. Д. Дефо демонструє, що нездатність Роксани об'єктивно дивитись на навколишню реальність, відмежовувати пережитки минулого від продуктивних тенденцій призводить до того, що кінець кінцем героїня розчаровується у власних ідеалах і втрачає вміння радіти життю, властиве їй на початку її духовної подорожі.

Отже, гендерні уявлення британських просвітителів були багатогранні і неоднозначні, як і сама епоха. Це був час переоцінки людських можливостей і самої людини. Такі зміни в людському мисленні, хоч і не відразу, трансформували уявлення про жінку, її місце в соціумі, про взаємини між статями на приватному і на державному рівнях. В романі «Роксана» Д. Дефо критично осмислює ці процеси, пропонуючи іронічний коментар як до положень, висунутих чоловіками-просвітниками, так і до тих ідей, які пізніше стануть базою для перших феміністок. У цьому відношенні Д. Дефо не тільки пропонує масштабну соціальну і гендерну панораму сучасної йому доби, але й випереджає свій час, дивлячись у майбутнє.

2.3 Особливості конструювання гендерної ідентичності Роксани в романі Д. Дефо

Починаючи аналіз засобів конструювання гендерної ідентичності Роксани в романі Д. Дефо, розглянемо вплив жанрової та наративної специфіки на цей процес. Необхідно, перш за все, звернути увагу на той факт, що роман був створений як фікційна автобіографія і основний наратор в романі, сама Роксана, повністю перетягує на себе увагу читача, інші ж жіночі персонажі виступають більш блідими двійниками Роксани, які ілюструють ті чи інші аспекти її особистості. По-друге, необхідно сказати, що наративна специфіка впливає на конструювання гендерної ідентичності

самої Роксани. Е. Поллак звертає окрему увагу на той наративний експеримент, який здійснює Д. Дефо, конструюючи постать протагоніста як авторепрезентацію в процесі наративної інтроспекції. Вчений відзначає: «Голоси, в які він [Дефо] вживається, не є ані простими, ані внутрішньо гомогенними. Справа в тому, що їх іноді називають «подвійними», оскільки часовий процес, пов'язаний із зображенням старшої іпостасі свідомості наратора, що осмислює власні помилки та пригоди, одночасно тягне за собою акт дистанціювання та ідентифікації; перспектива зрілої особи, що відчуває докори сумління, з позиції якої говорить оповідач, вступає в конфлікт з безпосереднім усвідомленням наявності пом'якшуючих обставин, що спонукали дії та зумовили особистий вибір на цьому шляху» [Pollak 2009, с. 139]. В результаті, автор ніби пропонує синхронний погляд ззовні та з середини – надає авторитетності оповіді, в той же час оминає зайвого моралізаторства, оповідь стає більш безпосередньою та невимушеною, текст має водночас складну і напрочуд цікаву наративну структуру, а читач отримує можливість спостерігати за формуванням гендерної ідентичності героїні «в режимі реального часу», а разом з тим він залишається свідомим власної позиції зовнішнього незалежного глядача.

Складність структури гендерної ідентичності Роксани як наратора ще й в тому, що хоча Д. Дефо вживається в образ своєї героїні, його голос залишається чоловічим: на відміну від сучасних йому авторок жіночих романів, він «повністю володіє наративом» [Backscheider 1986, с. 220], надає велику кількість технічних та фінансових деталей, намагається уникати неточностей. Тож, не дивно, що гендерна ідентичність Роксани є доволі складним конструктом, що віддзеркалює як фемінні, так і маскуліні якості. Вже на початку роману Роксана дає оцінку власної особистості: *“I was (speaking of myself at about fourteen years of age) tall, and very well made; sharp as a hawk in matters of common knowledge; quick and smart in discourse; apt to be satirical; full of repartee; and a little too forward in conversation, or, as we call it in English, bold, though perfectly modest in my behaviour. Being French born, I*

danced, as some say, naturally, loved it extremely, and sang well also, and so well that, as you will hear, it was afterwards some advantage to me. With all these things, I wanted neither wit, beauty, or money. In this manner I set out into the world, having all the advantages that any young woman could desire, to recommend me to others, and form a prospect of happy living to myself" [Defoe 2016, с. 4]. Як можна побачити, ця характеристика репрезентує Роксану як харизматичну і складну особистість, що включає у себе зародки найбільш яскравих фемінних та маскулінних рис героїні

Основний, зовнішній шар гендерного образу Роксани складається, в першу чергу, з типових фемінних ознак, які справедливо можна вважати стереотипними. Так, зокрема, Роксана понад усе цінує власну зовнішність: *"I aimed at other things, and was possessed with so vain an opinion of my own beauty, that nothing less than the king himself was in my eye"* [Defoe 2016, с. 260]. Роксана пишається не тільки природною красою, але й тим, що вона спромоглась зберегти її, не дивлячись на життєві обставини: *"Nor was I a very indifferent figure as to shape; though I had had two children by my gentleman, and six by my true husband, I say I was no despicable shape"* [Defoe 2016, с. 107]. Дослідниці-феміністки неодноразово зазначали, що жінок заохочували дивитись на власну цінність і навіть добродішність кризь призму саме зовнішнього вигляду [Backscheider 1986, с. 219]. Дана перспектива є актуальною і для Роксани, яка вимірює власну значущість саме за допомогою понять краси і привабливості.

Принц, досвідчений придворний і коханець, свідомий цієї жіночої установки і використовує її для того, щоб маніпулювати Роксаною. Перший його крок менш впевнений, пробний: *"He stood up, and taking me by the hand, led me to a large looking-glass, which made up the pier in the front of the parlour. "Look there, madam," said he; "is it fit that that face" (pointing to my figure in the glass) "should go back to Poictou? No, madam," says he; "stay and make some gentleman of quality happy, that may, in return, make you forget all your sorrows"* [Defoe 2016, с. 86]. Коли принц бачить очевидний успіх стратегії, він починає

діяти більш впевнено: “...*the prince professed I was the most beautiful creature on earth. ... This was the way in all the world the most likely to break in upon my virtue, if I had been mistress of any; for I was now become the vainest creature upon earth, and particularly of my beauty, which as other people admired, so I became every day more foolishly in love with myself than before*” [Defoe 2016, с. 90]. Як можна побачити, Роксана легко розпізнає маніпулятивні рухи свого залицяльника, але не здатна їм опиратись.

В свою чергу, Роксана виявляє себе талановитим психологом і навмисно демонструє відсутність макіяжу на власному обличчі: “*“How, my lord,” said I, “have you kissed me so often, and don't you know whether I am painted or not? Pray let your Highness satisfy yourself that you have no cheats put upon you; for once let me be vain enough to say I have not deceived you with false colours.” With this I put a handkerchief into his hand, and taking his hand into mine, I made him wipe my face so hard that he was unwilling to do it, for fear of hurting me. He appeared surprised more than ever, and swore, which was the first time that I had heard him swear from my first knowing him, that he could not have believed there was any such skin without paint in the world ... he kissed my cheeks and breasts a thousand times, with expressions of the greatest surprise imaginable.* [Defoe 2016, с. 106]. Тут героїня вдається до маніпуляції, використовуючи архетиповий страх чоловіка бути обманутим жінкою (в тому числі, по відношенню до її зовнішності).

При цьому, варто зауважити, що Роксана усвідомлює, що гіпертрофована самозакоханість є її слабким місцем. Вона каже “*for certainly, if pride will not turn the brain, nothing can*” [Defoe 2016, с. 356]. Але навіть перед обличчям небезпеки і викриття власною дочкою, Роксана не здатна втриматись від самозамилування. Вона продовжує захоплено слухати і навіть ставить нові питання, коли Сьюзан описує її наступним чином: “...*she was a most beautiful creature as ever I saw in my life ... I have seen her several times in her déshabille. And I can assure you, she was a very fine woman; and that which was more still, everybody said she did not paint*” [Defoe 2016, с. 432]. Проте,

варто відзначити, що більшість власних слабкостей вона розглядає не як суто жіночі вади, а як слабкі місця людини в цілому. Приміром, вона каже: “*Pity human frailty, you that read of a woman reduced in her youth and prime to the utmost misery and distress, and raised again, as above, by the unexpected and surprising bounty of a stranger*” [Defoe 2016, с. 60]. Роксана виступає не тільки жіночим, але й загальнолюдським образом-символом.

Як відзначає П. Р. Бекшайдер, Д. Дефо спробує зробити свою героїню таким яскравим і магнетичним жіночим образом завдяки тому, що втілює у ній архетипові страхи чоловіків перед жінкою:

1) як матір’ю-землею, яка дає життя і годує, але може і відмовитись годувати або вимагати жертви з боку чоловіка;

2) як спокусницею, яка маніпулює чоловіком та знесилює його, позбавляє його розсуду та волі;

3) як маніпулятором, здатним використати усі засоби без жодних докорів сумління;

4) як «загадкою», ворожим «Іншим» [Backscheider 1986, с. 225].

Роксана Д. Дефо є саме такою: вона спокушає свою красою, маніпулює чоловіками за допомогою сліз, удавання і лестоців, вона вкрай загадкова і дбайливо приховує своє минуле. Проте, думається, найбільш лякаюча її іпостась – це роль матері.

На початку роману Роксана нібито приязно ставиться до власних дітей від першого шлюбу і погоджується розлучитись з ними тільки під загрозою голодної смерті. Але далі, коли стереотипні уявлення про родину та роль жінки у ній виявляються зруйнованими, Роксана демонструє прагматичне і відсторонене ставлення до власної вагітності і дітей. Зокрема, вона доволі спокійно повідомляє про смерть немовляти, що сприймається: “*I was brought to bed very well (of a daughter too, as well as Amy), but the child died at about six weeks old, so all that work was to do over again—that is to say, the charge, the expense, the travail, &c.*” [Defoe 2016, с. 70].

Не вельми засмучує її і смерть сина: *“I brought him another son, and a very fine boy it was, but it lived not above two months; nor, after the first touches of affection (which are usual, I believe, to all mothers) were over, was I sorry the child did not live, the necessary difficulties attending it in our travelling being considered”* [Defoe 2016, с. 157]. Більш того, вона ладна заплатити велику суму грошей, аби позбутися дитини в утробі, аби не переживати «незручності» пологів: *“I would willingly have given ten thousand pounds of my money to have been rid of the burthen I had in my belly, as above; but it could not be, so I was obliged to bear with that part, and get rid of it by the ordinary method of patience and a hard travail”* [Defoe 2016 с. 248].

При цьому, здається, сама Роксана має амбівалентні почуття відносно невдалого невиконання ролі матері. З одного боку, вона відчуває, що батьки її дітей ставляться до них більш ніжно та приязно, аніж вона сама, з іншого боку, вона репрезентує себе як матір, яка піклується про своїх дітей, хоча й виключно у фінансовій площині. Вона каже *“However, I was too tender a mother still, notwithstanding what I had done, to let this poor girl go about the world drudging, as it were, for bread, and slaving at the fire and in the kitchen as a cook-maid; besides, it came into my head that she might perhaps marry some poor devil of a footman, or a coachman, or some such thing, and be undone that way, or, which was worse, be drawn in to lie with some of that coarse, cursed kind, and be with child, and be utterly ruined that way; and in the midst of all my prosperity this gave me great uneasiness”* [Defoe 2016, с. 301]. З цих розмірковувань правомірно зробити висновок про те, що бажання Роксани допомогти власній дитині ґрунтується не на приязності та доброті, а скоріш на її ототожненні дочки з собою, сприйнятті її як власного віддзеркалення.

Хоча сучасному читачу такий підхід до материнства здається дивним та в цілому неприйнятним, у XVIII столітті, яке сьогодні розглядають як добу «зростаючого сімейного щастя» та появи «Нової Дитини», подібне відношення до дітей не було виключенням із правил [Francus 2003, с. 258]. Як відзначає К. Кітсі-Мітаку, «безсердечні раблезіанські матері Дефо, з їх

величезним репродуктивним потенціалом, які нескінченно народжували дітей, нехтували ними, використовували їх у власних цілях та зловживали їх інтересами були органічними продуктами доби, яка ще не винайшла материнство, адже, як погоджувались найбільш впливові мислителі того часу Томас Гоббс, Джон Локк і Бернард Мандевіл, саме корисливий інтерес рухав світ, тоді як люди були гедоністичними машинами у нескінченній гонитві за задоволення та втіхами» [Katerina Kitsi-Mitakou 2015]. У цьому всесвіті наявність материнського інстинкту не вважалась аксіомою, а стосунки між матір'ю і дітьми ґрунтували на опозиції «влада-підкорення», а отже, материнська відданість та самопожертва часто розглядались як абсурдні прояви жіночої емоційності [Katerina Kitsi-Mitakou 2015]. Тож, ті якості Роксани, які сучасний реципієнт вважатиме неприйнятними, були доволі органічним породженням соціальної філософії доби. Проте, варто пам'ятати, що Д. Дефо вводить в текст і люблячих батьків, які стають яскравим контрастом для прагматизму та байдужості Роксани.

Необхідно відзначити, що материнство – це не єдина іпостась Роксани, яка демонструє ті її якості, які важко назвати стереотипно фемінними. Тож, якщо зовнішнім, очевидним шаром гендерної ідентичності Роксани є фемінність, то другим, внутрішнім шаром є маскуліність. Хоча Роксана намагається здаватись максимально типовою жінкою – вродливою, слабкою, покірною чоловічому началу, в реальності вона наділена багатьма якостями і мотивами, які стереотипно вважаються чоловічими. За часів Д. Дефо, від жінки очікувалось, що вона буде пригнічувати власну сексуальність, приховувати силу свої справжніх почуттів до шлюбу і відмовиться від прагнення слави, статку або професійних досягнень [Backscheider 1986, с. 218]. На початку роману Роксана дійсно намагається рухатись в руслі цього стереотипу, але дуже швидко вона виявляє своє справжнє обличчя і починає демонструвати стереотипні маскуліні якості.

Цікаву маскуліну рису особистості Роксани відмітила П. Р. Бекшайдер, яка відзначає, що інші жінки бояться насильства та болю, в той час як страх

Роксани є суто чоловічим, що робить її краще пристосованою до конкуренції і менш пасивною, аніж інші героїні: Роксана турбується про власну ефективність, успішність [Backscheider 1986, с. 221].

Жіночій імпульсивності та емоційності Роксана протиставляє раціоналізм та розсудливість. З самого початку роману вона виявляє неабиякі інтелектуальні здібності. Так, приміром, у першому шлюбі вона демонструє набагато вищий рівень ділових якостей, ніж її чоловік: *“I foresaw the consequence of this, and attempted several times to persuade him to apply himself to his business; I put him in mind how his customers complained of the neglect of his servants on one hand, and how abundance broke in his debt, on the other hand, for want of the clerk's care to secure him, and the like; but he thrust me by, either with hard words, or fraudulently, with representing the cases otherwise than they were”* [Defoe 2016, с. 9]. На жаль, на цьому етапі дані якості не знаходять розвитку, оскільки у шлюбі Роксана не має ані ваги, ані впливу.

В результаті Роксана починає сприймати шлюб як обмеження фінансової свободи жінок і одночасно стан їхньої інтелектуальної «летаргії»: *“I told him it [marriage] was a dear way of purchasing their [women's] ease, for very often when the trouble was taken off of their hands, so was their money too; and that I thought it was far safer for the sex not to be afraid of the trouble, but to be really afraid of their money; that if nobody was trusted, nobody would be deceived, and the staff in their own hands was the best security in the world”* [Defoe 2016, с. 232-233]. Тож, коли вона відправляється у самостійне фінансове плавання (*“All this work took me up near half a year, and by managing my business thus myself, and having large sums to do with, I became as expert in it as any she-merchant of them all. I had credit in the bank for a large sum of money, and bills and notes for much more”* [Defoe 2016, с. 198-199]), Роксана демонструє високий професіоналізм і фінансову грамотність, ділову хватку, методичність, наполегливість, терпіння і самостійність у прийнятті рішень.

Усі ці якості були незвичними для фемінного стереотипу часів Д. Дефо, що можна наочно побачити у здивованій репліці голландського купця у

дискусії з Роксаною: *“He was confounded at this discourse, and told me he could not say but I was right in the main. That as to that part relating to managing estates, it was arguing à la cavalier; it was in some sense right, if the women were able to carry it on so, but that in general the sex were not capable of it; their heads were not turned for it, and they had better choose a person capable and honest, that knew how to do them justice as women, as well as to love them; and that then the trouble was all taken off of their hands”* [Defoe 2016, с. 232-233]. Тож, Роксана не є тією типовою жінкою, якою спочатку прагне здаватись.

Як визнає сама героїня, гроші стають ключовою рушійною силою для неї: *“money ... would make a woman go anywhere”* [Defoe 2016, с. 207], адже вона сприймає їх як уособлення незалежності, свободи вибору, матеріальної стабільності та відкритих можливостей. Розмірковуючи про можливість шлюбу з голландським купцем, якого героїня нібито кохає, Роксана каже: *“I knew that, while I was a mistress, it is customary for the person kept to receive from them that keep; but if I should be a wife, all I had then was given up to the husband, and I was henceforth to be under his authority only; and as I had money enough, and needed not fear being what they call a cast-off mistress, so I had no need to give him twenty thousand pounds to marry me, which had been buying my lodging too dear a great deal”* [Defoe 2016, с. 218]. Якщо аргументи, які вона наводить у безпосередній дискусії з купцем, за її власним зізнанням є вигаданими нею самою з метою приховати справжню мотивацію, то у розмові з самою собою цей персонаж залишається максимально чесним. Роксана демонструє раціоналізм і прагматичність у прийнятті рішення, для неї шлюб – це торгівельна угода, яку вона на даному етапі не вважає вигідною.

Більше того, у манері, звичній для чоловіків, Роксана ставить на один щабель секс і гроші, розглядаючи їх як рівноправні засоби впливу і маніпуляції, об’єкти обміну та торгівлі. Тож, вона не дозволяє інтимним стосункам прив’язати її до будь-якого чоловіка, вище за будь-який любовний зв’язок вона поціновує свободу. Це відрізняє її від будь-якої іншої героїні

жіночого роману. Більш того, відмова від класичної жіночої мотивації (шлюб) перетворює її квест на символ блукання у пошуках місця людини у світі, сенсу буття, намагання означити своє відношення до світу і Творця. Роксана продовжує питати себе: “*What next? What am I a whore for now?*” [Defoe 2016 с. 308]. Щоб осмислити власне життя, героїня звертається до традиційної когнітивної метафори подорожі: “*...at length the life of crime was over, and that I was like a passenger coming back from the Indies, who, having, after many years' fatigues and hurry in business, gotten a good estate, with innumerable difficulties and hazards, is arrived safe at London with all his effects, and has the pleasure of saying he shall never venture upon the seas any more*” [Defoe 2016, с. 367]. Мислення Роксани більш глобальне, філософське, глибоке, аніж можна було б очікувати від типової героїні жіночого роману.

Тож, необхідно відзначити, що Роксана – це напрочуд цікавий персонаж, який демонструє андрогінну гендерну ідентичність, в межах якої поєднуються фемінні і маскуліні риси, сильна і яскрава особистість, здатна сказати: “*...it was my misfortune to be a woman, but I was resolved it should not be made worse by the sex; and, seeing liberty seemed to be the men's property, I would be a man-woman, for, as I was born free, I would die so*” [Defoe 2016, с. 260].

Роксана вродлива, схильна до зради, безсоромна і самодостатня. Психологи вважають, що незалежність і перевага жінки у фізичному чи економічному відношенні вважаються чоловіками найбільш загрозливими [Backscheider 1986, с. 227], а Роксана досягає феноменального фінансового успіху. Вона впевнена, що може отримати усе, що забажає, маніпулюючи чоловіками завдяки власній вроді та таланту психолога, тому вона не бажає виходити заміж до того моменту, коли вона починає прагнути ілюзії респектабельності. Заради емансипації, Роксана жертвує дітьми і щасливим сімейним життям. Вона одночасно ніби стверджує тогочасні гендерні стереотипи і суттєво підриває їх.

2.4 Специфіка художньої репрезентації гендерної ідентичності персонажів-чоловіків у наративному просторі «Роксани»

Хоча домінуючим голосом у романі є жіночий голос Роксани і саме її образ наділений максимально дбайливо зконструйованою гендерною ідентичністю, в тексті твору присутня ціла галерея чоловічих персонажів, які більшою чи меншою мірою дають можливість скласти уявлення про гендерні стереотипи доби. З усіх чоловіків, яких зустрічає на своєму шляху Роксана, більш або менш яскраво вираженою індивідуальністю наділені пивовар, ювелір, принц і купець. Розглянемо кожен з цих образів більш детально.

Якщо говорити про першого чоловіка Роксани, пивовара, то його образ окреслений доволі пунктирно, але при цьому Д. Дефо дає достатньо інформації для того, що змалювати портрет слабкої і пасивної людини, яка поступається Роксані за усіма показниками. Роксана демонструє презирливе ставлення до нього з перших до останніх сторінок роману. Зокрема, вона називає його “*this thing*” і говорить про евфемерність їхнього суспільного благополуччя: “*With this thing called a husband I lived eight years in good fashion, and for some part of the time kept a coach, that is to say, a kind of mock coach; for all the week the horses were kept at work in the dray-carts*” [Defoe 2016, с. 4]. Крім того, іронічно зазначає, що саме такого «слабака» хотіла б мати будь-яка жінка за покірливого чоловіка: “*...he was otherwise a weak, empty-headed, untaught creature, as any woman could ever desire to be coupled with*” [Defoe 2016, с. 5]; а також змалює його як повну нікчому: “*...he was a mere motionless animal, of no consequence in the world...*” [Defoe 2016, с. 142]. Все їхнє подружнє життя є яскравим прикладом того, що шлюб із чоловіком-дурнем є суцільним нещастям: “*Though this wicked life he led sometimes moved me to pity him, and to wonder how so well-bred, gentlemanly a man as he once was could degenerate into such a useless thing as he now appeared, yet at the same time it gave me most contemptible thoughts of him, and made me often say I*

was a warning for all the ladies of Europe against marrying of fools” [Defoe 2016, с. 143].

У цих фрагментах наратор висловлює своє ставлення до персонажа через свідому об’єктивацію, називаючи чоловіка річчю, та дистанціювання, зображуючи його твариною. Намагаючись дати чоловікові об’єктивну і максимально позитивну характеристику, Роксана демонструє, що її перший чоловік був наділений яскраво вираженими фемінними рисами, але йому вочевидь бракувало традиційної маскулінності: *“He was a jolly, handsome fellow, as any woman need wish for a companion; tall and well made; rather a little too large, but not so as to be ungenteel; he danced well, which I think was the first thing that brought us together. He had an old father who managed the business carefully, so that he had little of that part lay on him, but now and then to appear and show himself; and he took the advantage of it, for he troubled himself very little about it, but went abroad, kept company, hunted much, and loved it exceedingly”* [Defoe 2016 с. 5]. Можна припустити, що саме ця фемінна слабкість стала причиною сумного та трагічного фіналу подружнього життя цієї пари, в результаті чого постраждала не тільки Роксана, але й п’ятеро дітей, що народились в цьому шлюбі. Тож, гендерне викривлення в цих стосунках призвело до гендерного викривлення в межах особистості Роксани – вона спробувала стати тим «справжнім чоловіком», яким не спромігся стати пивовар. Таким чином Д. Дефо демонструє, що самі чоловіки, які не здатні брати на себе відповідальність, несуть на собі провину за драстичну емансипацію жінки, що призводить до руйнування сімейних цінностей.

Що стосується наступного коханця Роксани, то у ньому безперечно домінують маскулінні якості. Дещо іронічно, проте доволі переконливо Дефо зображує його таким собі «лицарем» і джентльменом: *“He was the most obliging, gentlemanly man, and the most tender of me, that ever woman gave herself up to”* [Defoe 2016, с. 65]. Проте, саме цей персонаж сприяє подальшому розвитку маскулінних якостей Роксани, адже саме він підштовхує її до розуміння стосунків між чоловіком та жінкою як фінансової

угоди: “*And so far was he from abating his affection to me afterwards, that two years after we were thus, as he called it, married, he made his will, and gave me a thousand pounds more, and all my household stuff, plate, &c., which was considerable too*” [Defoe 2016, с. 64]. Тож, не дивно, що навіть за трагічних обставин загибелі, ювелір залишається для Роксани, в першу чергу, засобом матеріального забезпечення: “*But in the middle of all this felicity a dreadful disaster befell me, which entirely unhinged all my affairs, and threw me back into the same state of life that I was in before; with this one happy exception, however, that whereas before I was poor, even to misery, now I was not only provided for, but very rich*” [Defoe 2016, с.73]. Тож, цей персонаж правомірно вважати ще одним «невдалим» зразком ідеального чоловіка, який не здатен забезпечити гендерну рівновагу у стосунках з жінкою.

Німецький принц, наступний коханець Роксани, також уособлює у собі цілу низку типових маскулітних якостей, але вони відносяться до іншого соціального стандарту, аніж якості ювеліра. Принц галантний, куртуазний, красномовний, зверхній, протекційний. Він ставиться до Роксани як до власності, красивої речі, яку він високо поціновує, але вона при цьому залишається річчю: “*“I love, child,” says he, “to see everything suitable. A fine gown and petticoat, a fine laced head, a fine face and neck, and no necklace, would not have made the object perfect.”*” [Defoe 2016, 109]. В результаті Роксана так само починає об’єктивізувати людей, які її оточують. Образ принца наочно демонструє ще одну помилку, яку роблять чоловіки у стосунках з жінками, яка приводить до набування жінкою таких маскулітних якостей як надмірна прагматичність і раціональність.

Нарешті, яскравим та живим чоловічим образом у романі постає голландський купець, якого наратор зображує дещо ідеалізовано (“*the honest man acted as honest men always do, with an upright and disinterested principle, and with a sincerity not often to be found in the world*” [Defoe 2016, с. 184]). Чесність та відкритість купця, його чудові ділові якості є важливими маскулітними характеристиками. Цікаво, що саме купець в романі пропонує

найбільш повний образ ідеального чоловіка та його гендерної ролі у родині та суспільстві: “...*the man had all the care of things devolved upon him; that the weight of business lay upon his shoulders, and as he had the trust, so he had the toil of life upon him*” [Defoe 2016, с. 225-226] і співвідносить її з роллю жінки, яка великою мірою залежить від якості виконання чоловіком своїх обов’язків: “*his was the labour, his the anxiety of living that the woman had nothing to do but to eat the fat and drink the sweet; to sit still and look around her, be waited on and made much of, be served and loved and made easy, especially if the husband acted as became him; and that, in general, the labour of the man was appointed to make the woman live quiet and unconcerned in the world; that they had the name of subjection without the thing; and if in inferior families they had the drudgery of the house and care of the provisions upon them, yet they had indeed much the easier part; for, in general, the women had only the care of managing - that is, spending what their husbands get; and that a woman had the name of subjection, indeed, but that they generally commanded, not the men only, but all they had*” [Defoe 2016, с. 225-226]. Тож, важливою ідеєю в цьому фрагменті є те, що саме чоловік великою мірою відповідає за формування адекватної гендерної ідентичності жінки. Як було продемонстровано, саме ця ідея послідовно реалізовується в тексті роману.

З іншого боку, купець також демонструє якості, які зазвичай приписують жінкам. Так, приміром, він з непідробною ніжністю та турботливістю ставиться до власних дітей: “*I could not hear this without being sensibly touched with it. I was ashamed that he should show that he had more real affection for the child, though he had never seen it in his life, than I that bore it, for indeed I did not love the child, nor love to see it*” [Defoe 2016, с. 345]. Крім того, він вдається до хитрощів, пов’язаних з сексуальними стосунками, намагаючись прив’язати до себе Роксану і змусити її погодитись на шлюб. Більш того, врешті решт досягнувши бажаного результату і одружившись з Роксаною, купець відмовляється від фінансового домінування: “*I intend not to trouble myself with any of the care or trouble of managing what either you have*

for me or what I have to add to it; but you shall e'en take it all upon yourself, as the wives do in Holland" [Defoe 2016, с. 368]. Але проблема Роксани в тому, що вона не могла відповідати прогресивним андрогінним ідеалам, що втілювались в образах голандських дружин – її економічна діяльність ґрунтувалась на позашлюбних стосунках і не мала нічого спільного зі складною економікою шлюбу.

Для образу купця поєднання жіночих і чоловічих рис в межах його особистості є безперечно прогресивним та ефективним. Образ, що замальовується в результаті, є живим і яскравим. Проте, важливим в цьому випадку є баланс: коли у подружжі ваги гойдаються у бік Роксани, гендерна гармонія порушується, що призводить до трагічних наслідків.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження відповідно до поставленої мети було висвітлено ключові форми та механізми структурування гендерної ідентичності і переосмислення гендерних стереотипів в романі Д. Дефо.

У першому розділі кваліфікаційної роботи було проаналізовано та систематизовано теоретичні засади сучасного гендерного дискурсу. Мета гендерних досліджень полягає у тому, щоб проаналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначати їх характеристики через спільне й відмінне, розкрити гендерні ролі, висвітлити специфіку формування і структуру конструктів фемінності та маскулінності. З'явившись як новий етап у розвитку жіночих студій, гендерні дослідження стали формою переходу від вивчення специфічно жіночого досвіду до аналізу гендерних відносин, що охоплюють обидві статі. Виникнення поняття «гендер» яскраво ілюструє цю трансформацію: гендерну роль почали розглядати не тільки як прояв заданих природою, біологічних особливостей, але і як систему поведінки.

Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі. Гендерні стереотипи – це культурно і соціально обумовлені уявлення про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей. Існує низка бінарних опозицій, які традиційно відносять до чоловічих чи жіночих якостей: 1) раціоналізм / інтуїтивність; 2) інструментальність / експресивність; 3) влада / підпорядкування; 4) порядок / хаос; 5) незалежність / колективність; 6) сила / слабкість; 7) активність / пасивність. Сучасна цивілізація розвивається напрочуд активно й динамічно, тому неминучим є конфлікт між традиційними уявленнями про іманентні властивості кожного гендеру та реальною ситуацією психологічної

емансипації. Тож, на часі постає виявлення та переосмислення тих гендерних стереотипів, закріплених в літературі, що найбільшою мірою обумовлюють буття сучасного індивіда і його можливості реалізувати себе.

Як «засновник дискурсивності» і батько англійського роману, Д. Дефо є одним з тих авторів, що здійснили найбільший вплив на формування культурного ландшафту сучасності. Але, якщо його славнозвісний роман «Робінзон Крузо» є одним з безперечних стовпів Західного канону, то «Роксана» (1724) є твором з більш складною долею та неоднозначною репутацією. У багатьох відношеннях «Роксана» наслідує конвенції жіночого роману, проте, творіння Д. Дефо суттєво відрізняється від стереотипної формульної літератури доби і являє собою напрочуд цікавий наративний експеримент і спробу переосмислити гендерну ситуацію в Англії XVIII ст. Роман пройшов довгий шлях від нищівної критики до повної переоцінки в позитивному ключі, яка було пов'язана, не в останню чергу, із цілісним переосмисленням рецепції доби Просвітництва. Сучасні критики бачать у «Роксані» психологічну глибину і наративну складність, яких бракує більш раннім шедеврам Дефо. Вчені звернулись до широкого спектру теоретичних парадигм, що висвітлило багатогранне розуміння Дефо економічних, соціальних, політичних, релігійних і гендерних проблем початку XVIII століття.

У «Роксані» Дефо вдалось передати історико-культурну специфіку кінця XVII – початку XVIII століття і одночасно відтворити оцінюючий погляд представника раннього Просвітництва на цю сповнену протиріч добу, а також окреслити подальші перспективи розвитку суспільства. Ставлення ранніх просвітників до ролі жінки у суспільстві та її здібностей було позитивним. Просвітники демонстрували схвальне ставлення до жіночої влади на високому рівні, проте, сприйняття жіночої влади в повсякденному житті було амбівалентним: вона могла бути цілком прийнятною (і часто корисною, як цивілізуюча сила), але лише в обгортці підпорядкування чоловікові. У цілому, Д. Дефо рухався в руслі цих поглядів, але іронічно

переосмислював деякі з них. Приміром, він висміює «лицарські», «куртуазні» ідеали, демонструючи їхню неадекватність добі та лицемірство. У своєму романі письменник декларує позицію, яка за своєю сутністю є близькою поглядам перших феміністок (приміром, засудження використання жінками власної привабливості для маніпуляції чоловіками), проте репрезентує її з певною іронією.

Роман «Роксана» написаний як фікційна автобіографія і основний наратор в романі повністю перетягує на себе увагу читача, інші ж жіночі персонажі (Емі, Квакерша, Сюзан) виступають своєрідними двійниками Роксани, які ілюструють ті чи інші аспекти її особистості. Наративна специфіка тексту впливає на структурування гендерної ідентичності Роксани, яка формується не тільки за рахунок відтворення її внутрішнього світу та поведінки, але і за рахунок віддзеркалення її особистості в образах інших персонажів – як жінок, так і чоловіків. Крім того, «Роксана» – це наративний експеримент, який здійснює Дефо, конструюючи постать протагоніста як авторепрезентацію в процесі наративної інтроспекції. В результаті, формується «подвійний» наратив, що пропонує одночасно погляд ззовні та з середини: читач отримує можливість спостерігати за процесом формування гендерної ідентичності героїні, залишаючись свідомим ставлення до неї типового представника XVIII ст.

Гендерна ідентичність Роксани є доволі складним конструктом, що має як фемінні, так і маскулінні аспекти. Зовнішній шар гендерного образу Роксани складається з типових фемінних рис. Як і очікувалось від тогочасної жінки, Роксана вимірює власну цінність крізь призму краси і привабливості. Вона також втілює у собі архетипові страхи чоловіків перед жінкою: 1) як матір'ю-землею; 2) як спокусницею; 3) як маніпулятором; 4) як «загадкою». Найбільш лякаюча її іпостась – це роль матері. Д. Дефо вводить в текст люблячих батьків-чоловіків, які стають яскравим контрастом для прагматизму та байдужості Роксани. Але материнська дисфункція в цьому

випадку є органічним породженням соціальної ситуації доби та нездатності чоловіків відповідати очікуваням від них гендерним ролям.

Внутрішнім шаром гендерної ідентичності Роксани є маскуліність. Хоча Роксана намагається здаватись максимально типовою жінкою, вродливою, слабкою, покірною чоловічому началу, в реальності вона наділена багатьма чоловічими якостями. За часів Д. Дефо від жінки очікувалось, що вона буде пригнічувати власну сексуальність і відмовиться від прагнення слави, статку або професійних досягнень, але Роксана не відповідає цим гендерним очікуванням. Вона демонструє раціоналізм та розсудливість, неабиякі інтелектуальні здібності, фінансову грамотність, ділову хватку, методичність, наполегливість і самостійність у прийнятті рішень. Шлюб для Роксани – це торгівельна угода. У манері, звичній для чоловіків, Роксана ставить на один щабель секс і гроші, розглядаючи їх як рівноправні засоби впливу і маніпуляції, об'єкти обміну та торгівлі. Тож, вона не дозволяє інтимним стосункам прив'язати її до будь-якого чоловіка, вище за все поціновує свободу. Це відрізняє її від ієших героїнь жіночого роману. Більш того, відмова від класичної жіночої мотивації (шлюб) перетворює її квест на символ блукання у пошуках місця людини у світі і сенсу буття. Отже, Роксана демонструє андрогінну гендерну ідентичність, одночасно стверджуючи і розхитуючи тогочасні гендерні стереотипи.

Хоча домінуючим голосом у романі є жіночий голос Роксани і саме її образ наділений максимально дбайливо зконструйованою гендерною ідентичністю, в тексті твору присутня ціла галерея чоловічих персонажів (пивовар, ювелір, принц і купець), які більшою чи меншою мірою дають можливість скласти уявлення про гендерні стереотипи доби. Гендерне викривлення у стосунках з фемінним пивоваром призвело до гендерного викривлення в межах особистості Роксани: вона спробувала стати тим «справжнім чоловіком», яким він так і не спромігся стати. Ювелір і принц є образами, що втілюють класичну маскуліність і «лицарство», які іронічно переосмислюються Д. Дефо. Ці персонажі сприяють подальшому розвитку

маскулінних якостей Роксани, адже вони підштовхують її до розуміння стосунків між чоловіком та жінкою як фінансової угоди та правомірності об'єктивізації жінки (ставлення до неї як до красивої речі, чоловічої власності). Нарешті, голландський купець має як маскулінні (чудові ділові якості, чесність, наполегливість), так і фемінні характеристики (турботливе ставлення до дітей, здатність до хитрування, відмова від фінансового домінування). Андрогінність купця є безперечно конструктивною, проте важливим в цьому випадку є баланс: коли у подружжі ваги гойдаються у бік Роксани, гендерна дисгармонія призводить до трагічних наслідків.

Отже, гендерні уявлення британських просвітителів були багатогранні і неоднозначні, як і сама епоха – доба глобальних світоглядних змін, переосмислення уявлення про жінку і взаємини між статями на приватному і на державному рівнях. В романі «Роксана» Дефо критично осмислює ці процеси, пропонуючи іронічний коментар як до положень, висунутих чоловіками-просвітниками, так і до прото-феміністичних ідей. В цьому відношенні Д. Дефо не тільки пропонує масштабну гендерну панораму сучасної йому доби, але й випереджає свій час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

СПИСОК ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій Л. Культурний стереотип як спосіб реалізації концепту «клас» у британській мовній картині світу. Науковий блог. 2014. URL : <https://naub.oa.edu.ua/2014/kulturnyj-stereotyp-yak-sposib-realizatsiji-kontseptu-klas-u-brytanskij-movnij-kartyni-svitu/> (дата звернення : 11.10.2019).
2. Баррі П. Вступ до теорії : літературознавство та культурологія. К. : Смолоскип, 2008. 360 с.
3. Булычев И. И. О содержании ключевых понятий гендеристики. *Вестник ИГЭУ*. 2005. № 2. С. 1-5. URL. : <http://ispu.ru/system/files/138-142.pdf> (дата звернення : 21.10.2019).
4. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій / Задорожна С. М. та ін. Чернігів, 2008. URL : http://wu.cn.ua/files/pdf_public/26_gender_vlada.pdf (дата звернення : 21.11.2019).
5. Горноста́й П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру : Навчальний посібник*. Київ : “К.І.С.”, 2004. С. 132-156.
6. Горноста́й П. П. Личность и роль : Ролевой подход в социальной психологии личности. К. : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
7. Городникова М. Д. Гендерный фактор и распределение социальных ролей в современном обществе. *Гендерный фактор в языке и коммуникации*. Иваново : Изд-во Иванов. ун-та, 1999. С. 23– 27.
8. Городяненко В. Г. Соціологія. Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 544 с.

9. Губогло М. М. Идентификація ідентичности. *Этносоциологические очерки*. М. : Наука, 2008. 764 с.
10. Иванова Е. Гендерная проблематика в психологии. Введение в гендерные исследования. Ч. 1 : Учебное пособие. Харьков : ХЦГИ, 2001; СПб : Алетейя, 2001. 345 с.
11. Кіммел М. Гендероване суспільство. Монографія. Київ : Сфера, 2003. 494 с.
12. Кирилина А. В. Гендер : лингвистические аспекты. Москва : Институт социологии РАН, 1999. 189 с.
13. Клецин А. Дилеммы гендерной социологии. *Гендерные исследования : Феминистская методология в социальных науках*. Харьков : ХЦГИ, 1998. С. 187-193.
14. Кодацька Н. О. Вільний розвиток особистості через визнання та прийняття гендерних відмінностей. *Грані : Соціологія*. 2015. № 2. С. 73-78.
15. Коноплева Н. А. Словарь гендерных терминов. URL : <http://www.owl.ru/gender/042.htm> (дата звернення : 12.09.2019).
16. Кочарян А. С. Личность и половая роль : Симптомокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии. Харьков : Основа, 1996. URL : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/1282> (дата звернення : 10.10.2019).
17. Кремльова О. М. Врахування гендерних аспектів у формуванні законодавства України. *Міністерство юстиції*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7596 (дата звернення : 12.09.2019).
18. Ласточкина И., Нагорная Н. Образ женщины в картине мира носителя английского языка. Новгород : Прометей, 2003. 417 с.
19. Ліончук Р. Термін «гендер» у науковому дискурсі : вітчизняний та зарубіжний підходи. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 2. С. 66-70.
20. Манзуллина З. А. Языковая категоризация гендерных стереотипов : сопоставительный аспект : На материале русского и

французского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 20. Москва : РГБ, 2005. 174 с.

21. Маргарян Л. Е. Гендерный дискурс исторических и публицистических работ британских просветителей XVIII в. : дис. ... канд. истор. наук : 07. 00. 03 : Москва : РГГУ, 2015. 28 с. URL : http://www2.rsu.ru/binary/object_85.1428926104.68234.pdf (дата звернення : 21.09.2019).

22. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. *Основи теорії гендеру*. Київ : Видавництво «К.І.С.», 2004. С.10-29.

23. Мілет К. Сексуальна політика. Київ : Основи, 1998. 620 с.

24. Мірило Ю. Гендерні особливості особистості у юнацькому віці. *Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал*. 2016. IX. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/42366/1/83-90.pdf>. (дата звернення : 24.09.2019).

25. Мітчелл Дж. Психоаналіз і фемінізм : Радикальна переоцінка психоаналізу Фрейда. Львів : Астролябія, 2004. 480 с.

26. Нестеренко М. О. Розвиток наукових уявлень про гендерну ідентичність і її структуру в психології. Харків : Просвіта, 2011. 375 с.

27. Нікіфорова М. С. Гендерна ідентичність : зміст і динаміка (Аналіз теоретичних підходів). 2011. URL : <http://intkonf.org/nikiforova-ms-genderna-identichnist-zmist-i-dinamika-analiz-teoretichnih-pidhodiv/> (дата звернення : 21.09.2019).

28. Норвуд Р. Женщины, которые любят слишком сильно. Москва : Добрая книга, 2002. 352 с.

29. Ожигова Л. Н. Гендерная идентичность и смысловые механизмы её реализации. Краснодар : Изд-во КГУ, 2006. 46 с.

30. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії гендеру : Навчальний посібник*. К. : «К.І.С.», 2004. С. 157-181.

31. Смелзер Н. Сексуальные роли и неравенство. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. №4. С. 63-67.

32. Соколова Е. Т., Бурлакова Н. С. К обоснованию клинико-психологического изучения расстройства гендерной идентичности. *Вопросы психологии*. 2001. №6. С. 3-16.
33. Уест К., Зиммерман Д. Создание гендера. *Хрестоматия феминистических текстов*. Санкт-Петербург. : Прогресс, 2002. С. 193-219.
34. Успенская В. И. Феминистская критика современного социологического знания. *Женщины. История. Общество* : сб. науч. ст. Вып. 2. Тверь : ОГУП «Тверское обл. кн.-журн. изд-во», 2002. С. 105-115.
35. Фрейд З. Три очерка по истории сексуальности. *Психология бессознательного*. Москва : Просвещение, 1990. С. 133-197.
36. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований. *Пол, гендер, культура : Немецкие и русские исследования*. Москва : Знание, 1999. С. 23-55.
37. Храброва Г. Історія розвитку і сучасний стан гендерного шекспірознавства. *Ренесансні студії*. № 22. 2014. С.71-97. URL : <http://rs-journal.kpu.zp.ua/archive/22-2014/7.pdf/> (дата звернення : 11.10.2019).
38. Эриксон Э. Идентичность : Юность и кризис : Пер. с англ. Москва : Прогресс, 1996. 358 с.
39. Adichie Ch. N. The danger of a single story. *TEDGlobal 2009*. URL : https://www.ted.com/talks/chimamanda_ngozi_adichie_the_danger_of_a_single_story (дата звернення : 14.08.2019).
40. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München : Steidl Verlag, 1992. 265 с.
41. Assmann A. Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München : Steidl Verlag, 1999. 345 с.
42. Backscheider P. R. “Roxana.” *Daniel Defoe : Ambition and Innovation*. University Press of Kentucky, 1986. P. 182–214. URL : www.jstor.org/stable/j.ctt130j1wh.10. (дата звернення : 14.08.2019).

43. Backscheider P. R. "The Bent and Genius of the Age." *Daniel Defoe: Ambition and Innovation*. University Press of Kentucky, 1986. P. 3–11. URL : www.jstor.org/stable/j.ctt130j1wh.4. (дата звернення : 14.08.2019).
44. Backscheider P. R. The Genesis of 'Roxana. *The Eighteenth Century*. 1986. Vol. 27. No. 3. P. 211–229. URL : www.jstor.org/stable/41467393. (дата звернення : 14.08.2019).
45. Barr R. A. Men, Women, and Not Quite Non-Persons: Derivatization in Roxana. *XVII-XVIII*. 2018. №75. URL : <http://journals.openedition.org/1718/1528>. (дата звернення : 14.08.2019).
46. Bowers T. "I wou'd not murder my child". *Writing British Infanticide: Child-murder, Gender, and Print, 1722-1859*. Cranbury : University of Delaware Press, 2003. P. 172-186. (дата звернення : 14.08.2019).
47. Braun Ch., Stefan I. *Gender Studies*. Berlin : Suhrkamp, 2001. 375 с.
48. Defoe D. The Fortunate Mistress or a History of the Life of Mademoiselle de Beleau Known by the Name of the Lady Roxana. *Project Gutenberg*. 2016. URL : http://www.gutenberg.org/files/2591/2591-h/2591-h.htm#link2H_4_0020 (дата звернення : 05.05.2019).
49. Durant D. Roxana's Fictions. *Studies in the Novel*. 1981. Vol. 13. No. 3. P. 225–236. URL : www.jstor.org/stable/29532103 (дата звернення : 14.08.2019).
50. Castle T. J. 'Amy, Who Knew My Disease' : A Psychosexual Pattern in Defoe's Roxana. *ELH*. 1979. Vol. 46. No. 1. P. 81-96. URL : www.jstor.org/stable/2872604. (дата звернення : 14.08.2019).
51. Conway A. Defoe's Protestant Whore. *Eighteenth-Century Studies*. 2002. Vol. 35. No. 2. P. 215–233. URL : www.jstor.org/stable/30054179 (дата звернення : 14.08.2019).
52. Crane J. Defoe's 'Roxana' : The Making and Unmaking of a Heroine. *The Modern Language Review*. 2007. Vol. 102. No. 1, P. 11–25. URL : www.jstor.org/stable/20467149. (дата звернення : 14.08.2019).

53. Fliegen J. A. Growing Up Theoretical : Across the Divide. *Changing Subjects: The Making of Feminist Literary Theory*. London : Routledge, 1993. P. 253-266.
54. Francus M. 'A-Killing Their Children With Safety' : Maternal Identity and Transgression in Swift and Defoe. *Lewd and Notorious: Female Transgression in the Eighteenth Century*. Arbor : University of Michigan Press, 2003, P. 258–282. URL : www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.16843.15 (дата звернення : 14.08.2019).
55. Gabbard D. Chr. The Dutch Wives' Good Husbandry : Defoe's 'Roxana' and Financial Literacy. *Eighteenth-Century Studies*. 2004. Vol. 37. No. 2, P. 237–251. URL : www.jstor.org/stable/25098045 (дата звернення : 14.08.2019).
56. Gordon Ch. Development of Evaluated Role Identities. *Annual Review of Sociology*. 1976. V. 2. P. 407-435.
57. Heilbrun C. G., Stimpson C. R. Theories of Feminist Criticism : A Dialogue. *Feminist Literary Criticism*. Lexington : University Press of Kentucky, 1975. P. 61-73.
58. Hume R. D. The Conclusion of Defoe's Roxana : Fiasco or Tour De Force? *Eighteenth-Century Studies*, 1970. Vol. 3. No. 4. P. 475–490. URL : www.jstor.org/stable/2737863. (дата звернення : 14.08.2019).
59. Jackson W. 'Roxana' And The Development Of Defoe's Fiction. *Studies in the Novel*. 1975. Vol. 7. No. 2. P. 181–194. URL : www.jstor.org/stable/29531715 (дата звернення : 14.08.2019).
60. Jacobus M. Women's Writing, and Writing about Women. New York : Barnes & Noble Imports. 1979. 201 p.
61. Jenkins R. E. The Structure Of 'Roxana.' *Studies in the Novel*. 1970. Vol. 2. No. 2. P. 145–158. URL : www.jstor.org/stable/29531384. (дата звернення : 14.08.2019).
62. Kahn M. Introduction. *Narrative Transvestism : Rhetoric and Gender in the Eighteenth-Century English Novel*. London : Cornell University Press, 1991.

P. 1–12. URL : www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv3s8p65.4 (дата звернення : 14.08.2019).

63. Kitsi-Mitakou K. Defoe's Mothers of Alterity : Moll Flanders and Roxana. *Revue LISA*. 2015. Vol. XIII. N°3. URL : <http://journals.openedition.org/lisa/8721> (дата звернення : 14.08.2019).

64. Kristeva J. Stabat Mater. *Polylogue*. Paris : Seuil. 1977. P. 44-61.

65. Kropf C. R. Theme and Structure in Defoe's Roxana. *Studies in English Literature, 1500-1900*. 1972. Vol. 12. No. 3. P. 467–480. URL : www.jstor.org/stable/449946 (дата звернення : 14.08.2019).

66. Maurer S. L. "I wou'd be a Man-Woman ": Roxana 's Amazonian Threat to the Ideology of Marriage. *Texas Studies in Literature and Language*. 2004. Vol. 46. No. 3. P. 363-386. URL : <https://muse.jhu.edu/article/173384/summary> (дата звернення : 11.07.2019).

67. Moglen H. *The Trauma of Gender : A Feminist Theory of the English Novel*. London : University of California Press, 2001. 226 p.

68. Molesworth J. M. 'A Dreadful Course of Calamities' : Roxana's Ending Reconsidered. *ELH*. 2007. Vol. 74. No. 2. P. 493–508. URL : www.jstor.org/stable/30029566 (дата звернення : 14.08.2019).

69. Novak M. E. Crime and Punishment in Defoe's 'Roxana'. *The Journal of English and Germanic Philology*. 1966. Vol. 65. No. 3. P. 445–465. URL : www.jstor.org/stable/27714891 (дата звернення : 14.08.2019).

70. Peterson S. The Matrimonial Theme of Defoe's Roxana. *PMLA*. 1955. Vol. 70. No. 1. P. 166–191. URL : www.jstor.org/stable/459844. (дата звернення : 14.08.2019).

71. Pollak E. Gender and Fiction in Moll Flanders and Roxana. *The Cambridge Companion to Daniel Defoe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. P. 139-157. URL : <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-companion-to-daniel-defoe/gender-and-fiction-in-moll-flanders-and-roxana/DCDDF9E2FB1D315ABCB30AF83354055C> (дата звернення : 14.08.2019).

72. Richetti J. Defoe as Narrative Innovator. *The Cambridge Companion to Daniel Defoe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. P. 121-138. URL : <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-companion-to-daniel-defoe/defoe-as-narrative-innovator/788564E03F26131869188A168D7EB1BB> (дата звернення : 14.08.2019).
73. Richetti J. Introduction. *The Cambridge Companion to Daniel Defoe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. P. 1-4. URL : <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-companion-to-daniel-defoe/introduction/89231329C3CEE48EA25708BAD0E67FF1> (дата звернення : 14.08.2019).
74. Schonhorn M. The Writer as Hero from Jonson to Fielding. *Defoe's Footprints : Essays in Honour of Maximillian E. Nova*. Toronto : University of Toronto Press, 2009. P. 189–205. URL : www.jstor.org/stable/10.3138/9781442697690.12 (дата звернення : 14.08.2019).
75. Showalter E. Feminist Criticism in the Wilderness. *Critical Inquiry*. 1981. Vol. 8. No. 2. P. 179–205. URL : www.jstor.org/stable/1343159. (дата звернення : 14.08.2019).
76. Snow M. Arguments to the Self in Defoe's Roxana. *Studies in English Literature, 1500-1900*. 1994. Vol. 34. No. 3. P. 523–536. URL : www.jstor.org/stable/450880. (дата звернення : 14.08.2019).
77. Stephanson R. Defoe's 'Malade Imaginaire' : The Historical Foundation of Mental Illness in 'Roxana.' *Huntington Library Quarterly*. 1982. Vol. 45. No. 2. P. 99–118. URL : www.jstor.org/stable/3817147 (дата звернення : 14.08.2019).
78. Stephanson R. Defoe's 'Roxana' : The Unresolved Experiment In Characterization. *Studies in the Novel*. 1980. Vol. 12. No. 4. P. 279–288. URL : www.jstor.org/stable/29532064 (дата звернення : 14.08.2019).
79. Westfall M. A Sermon by the 'Queen of Whores.' *Studies in English Literature, 1500-1900*. 2001. Vol. 41. No. 3. P. 483–497. URL : www.jstor.org/stable/1556279 (дата звернення : 14.08.2019).

SUMMARY

The given paper focuses on the peculiarities of representing the gender identity of the main characters in Defoe's "Roxana" and rethinking the gender roles and gender stereotypes characteristic of the Early English Enlightenment as reflected in the novel.

The object of the work can be defined as the peculiarities of structuring the gender identity of female and male characters. The subject is the peculiar character of the realization of this process in Defoe's late novel "Roxana" (1724).

The main aim of the paper is to define the ways, mechanisms and forms of structuring the gender identity of the female and male characters in the novel in the light of the gender roles and stereotypes ascribed to them.

It determined the accomplishment of such objectives as:

- to systematize the key methodological theses of the theory of gender;
- to define the specificity of the gender analysis;
- to elucidate the main mechanisms of constructing the gender identity of a female or male characters;
- to investigate the data concerning the actualization of the strategies of rethinking gender roles and stereotypes in Defoe's "Roxana".

Theoretical and methodological foundations of the paper include theoretical studies on the gender discourse conducted by O. Voronina, M. Gorodnikov, E. Ivanova, M. Kimmel, N. Konopliova, R. Lionchuk, L. Margarian, J. Mitchell, M. Nikiforov, M. Skorik, K. West, D. Zimmerman, R. Hoff and others.

On the basis of the conducted analysis the following conclusion were drawn. The gender identity of Roxana is a rather complex construct. Its outer layer consists of typically feminine features. Roxana measures her self-worth through the prism of beauty and attractiveness. Her image also embodies the archetypal fears of men against women as a mother earth, a seducer, a manipulator, and a mystery. The inner layer of Roxana's gender identity is masculine in character. In Defoe's times, women

were expected to suppress their own sexuality and abandon their desire for fame, fortune and professional achievement, but Roxana does not conform to these gender expectations. She demonstrates large intellectual potential, financial literacy, business acumen and decision-making autonomy. Roxana appreciates freedom above all. This sets her apart from other female characters in the typical novel for women. The rejection of classical female motivation (marriage) turns her quest into a symbol of an existential search for the meaning of her self. Thus, Roxanne demonstrates androgynous gender identity both affirming and undermining gender stereotypes of the time.

Key words: *gender studies, identity, femininity, masculinity, androgyny, gender role, gender stereotype.*

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Бортнік Катерина Сергіївна, студентка 2 курсу магістратури,
заочної форми навчання, факультету іноземної філології,
спеціальність 035 Філологія, адреса електронної пошти
katybortnik1011@gmail.com,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Пізня романістика Д.Дефо крізь призму гендерних досліджень» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою Інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____

Підпис _____

Бортнік К.С.